

Др Борис Милосављевић, научни сарадник,
Балканолошки институт САНУ, Београд

УДК 394.84(497.11); 355.132(497.11);
179.7(497.11); 343.613(497.11)

Двобој у Србији: историјски, друштвени, правни, политички и морални аспект¹

Апстракт: У раду су разматрани ратни двобој, који је био саставни део начина ратовања још почетком 20. века, и двобој због увреде, који код нас има дужу традицију него што се обично претпоставља. Указује се на разлоге за легализацију двобоја и против његове легализације у официрском кору, који су разматрани у Скупштини Краљевине Србије приликом усвајања Закона о војнодисциплинском суду (1899). Увид у схватања о двобоју и упознавање са начинима и околностима у којима су вођени двобоји у Србији нов су угао посматрања тадашњег вишег друштва, његових обичаја и вредности.

Кључне речи: дуел, друштво, политика, официрски кор, завереничко питање

Двобој има дугу историју. Могло би се рећи да је постојао у скоро свим светским културама и традицијама. О борбама два појединца за време битака говори се у *Старом завету*, *Илијади*, нордијским сагама и бројним средњовековним записима.² Двобој је велика тема светске књижевности.³ Код нас су двобоји опевани у народном песништву.⁴ Обично је реч о ратним двобојима или о „мирнодопским“ двобојима одржаваним на широком простору балканске

---

¹ Рад је написан у оквиру пројекта р. 177011 Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² Нпр. двобој монаха великосхимника Александра Пересвета и представника татарске Златне хорде у време Куликовске битке. Томић, Јован Н., „Мегдан у Срба XVI и XVII столећа“, у: *Летопис Матице српске*, 2, 1902, стр. 2, фн. 1. (у даљем тексту: Томић, Ј., „Мегдан...“)

³ Двобоје посебно студиозно анализира Владимир Набоков у свом преводу Евгенија Оњегина на енглески језик. Импресиван је списак књижевника који су писали о двобојима и учествовали у њима. О двобоју у књижевности вид. Јован Попов, *Двобој као књижевни мотив*, Нови Сад 2012.

⁴ „Двобој над двобојима“ народног песништва је мегдан Краљевића Марка и Мусе (Арнаута) Кесеције. Вид. Караџић, Вук, „О Марку Краљевићу и Муси Кесеџији“, у: *Народна српска пјесмарица* (посвећена Јернеју Копитару, царско-краљевском придворном библиотекару и цен-

војне границе, где је цео живот имао ратничко обележје.⁵ Подразумевали су се и двобоји који се не воде против непријатеља, већ због увреде, односно питања части.⁶ Иако су многи српски државни питомци студирали на немачким универзитетима, пракса студентских двобоја са рањавањем (*Mensur*), која се и данас негује у више земаља Европске уније, није прихваћена у Србији 19. века.⁷

Сачувана су сведочанства о двобојима с почетка 19. века, вођеним у време Првог српског устанка, ни на чијој земљи, између два одабрана представника супротстављених војски.⁸ Сведоци двобоја су супротстављене стране које прате двобој, а понекад се и умешају, јер се не може увек сасвим јасно раздвојити ратни двобој (борба два појединца) од почетка или наставка битке.⁹ Издвојићемо два двобоја за које има више извора и један запис о сведочанству учесника у двобоју. Двобој између војводе Поцерске кнежине Шабачке нахије Милоша Стојићевића (Поцерца) и Мула-Мехмеда (Меха) Оругџића,¹⁰ на Попову код Бијељине (у мају 1809) описују савременици Филип Вишњић и Сима Милутиновић Сарајлија. Сећање очевица Николе Алимпића знатно касније објављује (1892) Милева Алимпић рођ. Вукомановић, удовица генерала Ранка Алимпића,

зору у Бечу), Ј. Шнирер, Беч 1815, стр. 114–124. (у даљем тексту: Караџић В., *Народна српска пјесмарица...*).

⁵ Томић, Ј., „Мегдан...“, стр. 2, 4–58; Тројановић, Сима, „Српски народ (свршетак)“, *Босанска вила* 24/23, 30. август 1908, стр. 378–379. (у даљем тексту: Тројановић, С., „Српски народ...“). Тројановић упућује на: Wilkinson, John Gardner, *Dalmatia and Montenegro: with a journey to Mostar in Herzegovina, and remarks on the Slavonic nations; the history of Dalmatia and Ragusa*, J. Murray London 1848, односно Solitro, Vicko, *Documenti storici sull'Istria e la Dalmazia, Venezia* 1844.

⁶ Дуел у официрском кору није до сада био посебна тема истраживања у нашој војној историографији. О војсци Кнежевине и Краљевине Србије и Краљевине Југославије вид. Милићевић, Милић, Поповић, Љубодраг, *Генерали војске Кнежевине и Краљевине Србије*, Београд 2003; Милићевић, Милић, *Реформа војске Србије 1897–1900*, Београд 2002; Вјелајас, Миле, *Generali i admiralni Kraljevine Jugoslavije 1918–1941*, Београд 2004; Бјелајас, Миле, „Женидбе официра српске и југословенске војске 1881–1941“, у: *Годишњак за друштвену историју*, 2, 1, 1995, стр. 19–38; „Породична традиција војног позива у Србији“, у: *Годишњак за друштвену историју*, 1, 2, 1996, 84–94. Захваљујем др Милету Бјелајцу што ми је дао примерак рукописа *Мемоара* див. генерала Светомира Ђукића.

⁷ Мензур не треба погрешно схватати само као мало оштрију спортску вежбу, реч је о двобоју смртоносним оружјем по строго регулисаним правилима и са рањавањем. Мензур је мера (растојање), „црта“, „биљег“.

⁸ Millingen, John G., *The History of Duelling; including, Narratives of the most remarkable Personal Encounters that have taken place from the earliest period to the present time*, R. Bentley, London 1841, стр. 9 и даље. Уп. Томић, „Мегдан...“, стр. 3. „Чарка“ је врста „мегдана“ (некад и синоним за мегдан). Вид. одредницу „Чарка“ у: Караџић, Вук, *Рјечник*, Јерменска штампарија, Беч 1818, стр. 819.

⁹ Не треба мислити да током битке јунак увек лично задаје ударац противнику, већ у заслугу јунака улазе и поступци његових личних људи, момака, бећара, сеиза и слугу.

¹⁰ Спомиње се да је Мехо Оругџић био старешина оклопника (мисли се на панцир и челични шлем). Оклопник може имати и другачије значење, као род турске војске задужен за оружје и муницију. Овде се мисли на коњаника панцирлију.

братаница кнегиње Љубице Обреновић.¹¹ У почетним изменама увреда, према Вишњићевим речима, босански муслиман Поцерца погрдно (уобичајено) назива „влахом“ (никад Србином), а Поцерац Оругџића „младом потурицом“.¹² Описи тог двобоја се разликују, али извесно је реч о историјском догађају као и када је у питању двобој до кога је дошло у време битке на Тичару код Лознице (5/17–6/18. октобра 1810), где се поклапају записана сећања очевица бимбаше Мирка Апостоловића (Узун-Мирка) и стихови Симе Милутиновића.¹³ Двобој на Тичару одржан је пред бројним сведоцима: Карађорђем, српским и турским војним заповедницима и супротстављеним војскама. На основу описа тог двобоја може се сазнати да је основна структура ратног двобоја скоро истоветна са мирнодопским (увреда, усмени позив, пријем позива, двобој [пред сведоцима]).¹⁴ Изазивач је био из турског крајишког кора (Западна Босна), очито одабран у складу са турском крајишничком традицијом заточника (делија), „којима је поглавита дужност била изазивати непријатеље на мегдан“ (исцрпљивање противника).¹⁵ Узун-Мирко сведочи да је „крупна Туркешања црни и здраво велики бркова“ био право „страшило од човека“.¹⁶ Прекрстио је ноге у седлу, „па пушећи из чибука, звао је ко ће му на мејдан изићи“.¹⁷ Са друге стране тичарског поља излази на коњу Јанко Поповић (Цинцар-Јанко),¹⁷ који у име српске

¹¹ Алимпићи се помињу у: Милутиновић, С., *Сербианка*, 1, стр. 78. Има разлика у сведочанствима о овом двобоју. Вид. Милутиновић, С., *Сербианка*, 3, стр. 78–80; Ненадовић, К., *Живот и дела...*, 2, стр. 596. Двобој је погрешно датиран у 1806. годину (можда штампарска грешка) у: Алимпић, Милева, *Живот и рад генерала Ранка Алимпића*, Београд 1892, стр. 9. (у даљем тексту: Алимпић, М., *Живот и рад...*)

¹² Ненадовић, К., *Живот и дела...*, 2, стр. 581; Милутиновић, С., *Сербианка*, стр. 74–77.

¹³ Бимбаша Узун-Мирко Апостоловић заслужан је за отварање београдске Сава-капије и заузимање Београда (1806). Отац и деда (пореклом из Пипера) погинули су у Аустријско-турском рату (1787–1791) као припадници фрајкора. Узун-Мирков син је пуковник Љубомир Узун-Мирковић, унук див. генерал Драгољуб Узун-Мирковић (одликован са четири Карађорђевог звезде, две са мачевима). Син генерала Узун-Мирковића је арт. капетан Мирослав Д. Узун-Мирковић, а брат од ујака див. генерал Драгутин Ђ. Окановић.

¹⁴ По структури ратни двобој најприближнији је типу мирнодопског *изненадног двобоја* (gencontre). Вид. Павловић, Гојко [судски капетан 1. кл.], *О двобоју*, Београд 1903, стр. 5, 9. (у даљем тексту: Павловић, Г., *О двобоју...*)

¹⁵ Према млетачким изворима, делије или заточници „носили су одело од медвеђе и курјачке коже да њим плаше људе; на глави су имали шубару од јагњеће коже са два орлова крила; на копљу до гвозђа било им је привезано орлово перо, а поред сабље носили су још штит и буздован“ (16. и 17. век). Вид. Томић, Ј., „Мегдан...“, стр. 8.

¹⁶ Проблем преношења записа са почетка 19. века представља стил који су усвојили књижевници као што је Милан Ђ. Милићевић, који се усилжава да говори „јединим исправним“ Вуковим (и Вишњићевим) језиком. Питање је да ли су тако сви говорили на почетку 19. века, поготово они који нису били из крајева из којих су били Вук Караџић или Филип Вишњић. Милићевићеве записе обликовани су према вуковском књижевном укусу који је заступао.

¹⁷ Цинцар-Јанко (није етнички Цинцар, већ је добио надимак Цинцар), војвода Пожаревачке кнежине (1811) и Пожаревачке нахије (1812), родоначелник је београдских Цинцар-Јанковића.

војске прихвата позив на двобој.¹⁸ Турчин изазивач вређа: „Лажеш влаше, ти ме дочекати не смеш, ти ћеш побећи.“ Јанко одговора да га позива да позна „тко је Цинцар-Јанко“ (према Милутиновићу).¹⁹ По правилу, коњаници се залећу један према другоме у галопу и трку, као у коњичком јуришу, и пуцају из кубура. Цинцар-Јанко је погодио противника, али га није оборио, јер је носио панцир.²⁰ На основу крајишничке традиције, коментара очевица и реакције војске, може се закључити да је у двобоју и у ратним условима, ношење панцира сматрано за неправилност („стара забрана панцир-кошуље“),²¹ која се сматра за превару (више није двобој).²² У мирнодопским условима употреба панцира се квалификује као „издајнички или преварни двобој“, јер су „шансе боја“ неједнаке, пошто ношење панцира обезбеђује бољу заштиту једном од учесника.²³

Два сина су била кнежеви ађутанти, пуковник Ђорђе Цинцар-Јанковић и Љубомир Цинцар-Јанковић, зетови пуковник Драгутин Жабарац (први ађутант кнеза Михаила), пуковник Милоје Тодоровић (унук кнеза Теодосија) и Димитрије пл. Бајић, унuci министра унутрашњих дела и сенатор Велимир Тодоровић (стриц пуковника Александра Тодоровића), пуковник Лука А. Лазаревић (унук војводе Луке Лазаревића и отац пуковника Александра Л. Лазаревића), а праукукама су били ожењени армијски генерал Милан Туцаковић, Марко Трифковић, председник владе и министар, др Милан Гавриловић, министар, пуковник Бранислав Милосављевић, пуковник др Коста Ст. Ристић. Писани родослов записан је у: Цинцар-Јанковић, Младен Т., *Историјски подаци о Цинцар-Јанку Поповићу, војводи пожаревачком*, Београд 1943, рукопис (оригинал био у Београду код Гордане Сретеновић, рођ. М. Цинцар-Јанковић, а сада је у Женеви). Постоји родослов Лазаревића, који је руком записао Иван Лазаревић (de Ваусогрps-Сгёquy), унук краљевског посланика у Прагу, Миодрaга Л. Лазаревића (син Луке Ивановог Лазаревића, министра просвете, грана од кнеза Ранка).

¹⁸ И у мирнодопском двобоју на тзв. колективну увреду одговора један, највиши по рангу или посебно одабрани представник. Вид. Дурасов, Василий, *Дуэльный Кодекс*, Санкт Петербург 1912, чл. 102–107. (у даљем тексту: Дурасов, В., *Дуэльный Кодекс...*). Вид. *Нови покрет*, 11. мај 1906, стр. 2.

¹⁹ Милутиновић, С., *Сербианка*, 4, стр. 26–27.

²⁰ Турчин из овог двобоја умро је од последица рањавања иако је носио панцир. Панцир није штитио у потпуности, али је могао да сачува живот (панцир и памуклија). Стојан Чупић, који је носио панцир на Тичару, погођен је и имао је унутрашње повреде. Вид. Милутиновић, С., *Сербианка*, 4, стр. 35.

²¹ Томић, Ј., „Мегдан...“, стр. 16–17.

²² Исто, стр. 17; Тројановић, С., „Српски народ...“, стр. 378–379.

²³ Павловић, Г., *О двобоју...*, стр. 15. У успоменама дивизијског генерала Светомира Ђукића може се видети да су учесници дуела били дужни да скину и свилени појас, јер представља заштиту. Да учесници двобоја морају да скину све са себе (медаљоне, кључеве, појасе...) што проверавају секунданци, вид. Дурасов, В., *Дуэльный Кодекс*, чл. 229, чл. 233. Уп. Ђукић, Светомир, *Мемоари* (рукопис). Није се без разлога веровало да „нож свилу не сече“, јер се догађало да сабља склизне са свиле. Захваљујући свиленом шалу Цинцар-Јанко је у двобоју на Тичару избегао иначе фатални ударац у главу (рањен је). Вид. Милутиновић, С., *Сербианка*, 4, стр. 26, 35–38; Ненадовић, К., *Живот и дела...*, 2, 596–597. Према Милутиновићу турски преговарачи тврде да је њихов заточник био најбољи кога су имали и да је у зору умро од унутрашњег крварења (повреде од метака). Нажалост, из сачуваних турских (босанских) извора мало се шта може сазнати о конкретним догађајима.

Записано је сећање Хајдук Вељковог брата војводе Милутина Петровића о свом првом двобоју (за време турске опсаде Неготина, у октобру 1811), у којем је учествовао по наређењу старијег брата, спреченог да због болести сам одговори изазивачу.²⁴ Према том сведочанству, нико од Хајдук Вељкових искусних коњаника није хтео да изађе на мегдан изазивачу из реда видинских јаничара („Пазванџић“).²⁵ Двадесетогодишњем млађем брату, кога је старији брат упутио како да се бори, од велике помоћи била је увежбаност у двобојима Хајдук Вељковог ратног коња Кушље.²⁶ Спомиње се и двобој Јована Курсуле на Варварину (1810).²⁷ О Цинцар-Јанковом брату од стрица Цинцар-Марку Костићу, Милићевић записује: „За његов мегдан с неким Турчином на Лозници прича се као за некакво чудо“.²⁸ Било је много двобоја на простору данашње Србије и Црне Горе, али нису сачувана поузданија сведочанства.²⁹

²⁴ Милићевић је записао казивање Милутина Петровића из друге руке. Вид. Милићевић, Милан Ђ., *Кнежевина Србија*, Београд 1876, стр. 904–907. Уп. Милићевић, Милан Ђ., *Поменик знаменитих људи у српског народа новијег доба*, Београд 1888, стр. 530–534. (у даљем тексту: Милићевић, М., *Поменик...*); Ненадовић, К., *Живот и дела...*, 2, стр. 773. Након Хајдук Вељкове смрти, Милутин Петровић (1791–1861) постављен је за војводу Крајинске нахије. Његов син је капетан Сава Петровић, срески начелник, а унук Јеврем Петровић, командир 1. моравског ескадрона народне војске у српско-турским ратовима (1876–1877). Праунук, сан. мајор (касније пуковник) др Миливоје Ј. Петровић, сачувао је (1914) заставу 13. пука 1. позива „Хајдук-Вељка“ Тимочке дивизије, коју је обмотао око тела и пливајући пренео је на другу обалу Саве (битка код Чеврнтије). Ожењен прауномком војводе Чолак Анте. Његови синови су гардијски капетани Вељко (ожењен унуком војводе Живојина Мишића) и Владета Петровић, као др Војин Петровић, а зет потпоручник Јакша В. Ђелевић, ађутант генерала Драже Михаиловића.

²⁵ Записана је и песма о том мегдану, која „Пазванаџића“ идентификује као сина Осман-паше Пазваноглуа (пореклом из Босне), старешине одметнутих видинских јаничара. Ненадовић, К., *Живот и дела...*, 2, стр. 773.

²⁶ Према једном запису Дели-Кара-Мустафа из Видина изазвао је на двобој Хајдук Вељка, који га је у двобоју смртно ранио. Вид. више песама у: Ненадовић, К., *Живот и дела...*, 2, стр. 760.

²⁷ Ненадовић, К., *Живот и дела...*, 2, стр. 281. Они су у то време млађи заповедници (већина од 25 до 30 година старости, понеко 20, или око 35). Постојало је, извесно на основу искуства, уверење да неко има среће на мегдану, а неко нема. Вид. Караџић, Вук Стеф., „Лазар Мутап и Арапин“ у: *Српске народне пјесме*, 4, Беч 1862, стр. 295–310.

²⁸ Милићевић, М., *Поменик...*, стр. 796. Војвода пограничне сокошке нахије Цинцар-Марко (близак Обреновићима, изасланик за време Бечког конгреса) родоначелник је београдских Цинцар-Марковића. Његов син је окружни начелник, Костантин (Коста) Цинцар-Марковић (усвојеник светле госпође Томаније Обреновић), унучи генерал Димитрије Цинцар-Марковић (два зета генерали), председник владе (убијен 1903) и арт. пуковник Марко Цинцар-Марковић (командант жандармерије), отац министра иностраних дела Александра Цинцар-Марковића.

²⁹ Војвода и сенатор поп Ристо Бошковић оставио је опис (према предању) двобоја Вука Бошковића и климентског барјактара Прла Дрелексића код манастира Ждребаоника (близу манастира Св. Василија Острошког), али је тешко утврдити време и тачне околности (Бошковић му одсеца десну руку, али га изузетно јак турски барјактар и даље левом руком држи за грло и носи уназад у турски логор). Вид. Бошковић, Ристо, *Историјске приче из повијеснице Бјелопавлића*, Никшић 1902, стр. 28–29. (у даљем тексту: Бошковић, Р., *Историјске приче...*)

У Првом светском рату, у борбама пилота, био је обновљен ратни двобој. Победу у ваздушним борбама (обарање противничког авиона) ваздухопловне команде признавале су искључиво на основу прецизно прописаних и веома стриктних правила. Ас француске авијације (са више од двадесет признатих победа) био је двадестогодишњи ваздухопловни потпоручник Петар В. Мариновић (Pierre Marinovitch, 1900–1919), унук Јована Мариновића (председника владе и министра) и праунук капетана Мише Анастасијевића.³⁰ На француском ратишту боре се пилоти ловци, капетан Бранко Вукосављевић (касније први командант Српског ваздухопловства), Павле Матановић (са Цетиња), Михаило Маринковић, поручник Тадија Сондермајер и капетан Миодраг Томић.

Двобој због личне увреде

Против двобоја због питања личне части (duel du point d'honneur) подједнако су црква и монарх,³¹ те следбеници просветитељства. Владимир Јовановић (1871)³² сматра да су „стари делили мејдане да би решили на чијој је страни победа између двају завађених народа, или да би одбранили част народну, а не да би расправили личне зађевице и свађе“. Негативно оцењује мирнодопски двобој као обичај „северних варвара“ [Немаца], који се „може уврстити међу најжалосније предрасуде“. ³³ Сви противници двобоја сматрају га страним обичајем, у Русији немачким, а у Немачкој француским. ³⁴ Може се претпоставити да је одлучно противљење двобоју разлог честог превиђања двобоја у српској традицији.³⁵ У *Душановом законуку* (1349–1354) забрањују се свађе за време

³⁰ Може се наићи на податак да је у руско-јапанском рату (1905) поручник (касније пешад. капетан) Александар (Лексо) Васов Саичић у Манџурији у двобоју, наочиглед војски, посекао јапанског официра-самураја и да су га одликовали главнокомандујући руске и јапанске војске. Саичић је био веома поштован и чланови краљевске породице су га скоро свакодневно посећивали док је боловао 1911. године, али, нажалост, у тадашњој штампи се не спомиње двобој иако је пренесен говор са сахране, који је био веома дуг и детаљан. Вид. *Глас Црногорца*, 9. април 1911, стр. 2; „Говор капетана Ђорђија Драговића на сахрани“, у: *Глас Црногорца*, 16. априла 1911, стр. 2, „Јавна благодарност“, *исто*, стр. 6.

³¹ О разлици између мирнодопског и ратног двобоја (Давида и Голијата) вид. у: Велимировић, владика Николај, *Вера светих, Катихизис Источне православне цркве*, Београд 1970. (у даљем тексту: Велимировић, Н., *Вера светих...*)

³² Владимир Јовановић (унук војводе Остоје Спужа [праунук пеш. мајор Марко Спужић, чији син је лекар, академик Владимир Спужић и унук академик Иван Спужић]), будући министар финансија, отац Слободана Јовановића, кум Светозара Милетића и Јаше Томића.

³³ [Владимир Јовановић], „Двобој (дуел, мејдан)“, у: „Простачке заблуде, предрасуде, празноверице од једног члана Матице Српске“, *Српски летопис* (за 1867, 1868, 1869), 41/112, 1871, стр. 310. (у даљем тексту: Јовановић, В., „Двобој...“)

³⁴ Вид. увод у студију о двобоју у: Fehr, Hans, *Der Zweikampf*, Berlin 1908, стр. 1.

³⁵ Томић наглашава да је двобој стара српска установа, за разлику од многих других „војничких установа“, преузетих од других држава. Вид. Томић, Ј., „Мегдан...“, стр. 1.

војног похода, а за решавање личних спорова предвиђен је двобој у који други не смеју да се мешају (чл. 131 [220]).³⁶ Бројни су двобоји (мегдани) у 16. и 17. веку.³⁷ У писму млетачког провидура у Далмацији детаљно је забележен један двобој (Вид Јелишић – Демир-хан).³⁸ Сматра се да су у 18. веку на простору Црне Горе и јадранског залеђа чести мегдани „особито код слободних племена, и да су онда чешиће Срби између себе делили мегдан него с Турцима и Арнаутима“.³⁹ Карађорђе је предложио источним војводама Миленку Стојковићу и Петру Добрњцу да свој спор разреше двобојем,⁴⁰ а Хајдук Вељка изазива на двобој један од његових коњаника бећара.⁴¹ Према једном запису, Карађорђу се предлаже да са кнезом Теодосијем Марићевићем из Орашца спор реши двобојем.⁴² Зна се за изазивање на двобој у Црној Гори по одређеном протоколу (слање јабуке),⁴³ укључујући и договор девера (сведока, секунданата) о правилима двобоја, пре свега да ли се противници боре до првог лакшег или тежег рањавања, или на живот и смрт.⁴⁴ У *Законику Петра I* (1803) није био забрањен двобој, али је било забрањено од двобоја правити сукоб већих размера (чл. 21),⁴⁵ што је поновљено и у *Законику кнеза Данила* (1855), где је забрањено присуство и самих сведока (чл. 40).⁴⁶ Сима Милутиновић Сарајлија записао је како га је (1829) на

³⁶ Томић, Ј., „Мегдан...“, стр. 3; Новаковић, Стојан, „Стара српска војска“, [из *Ратника*, 1893], у: *Народ и земља у старој српској држави*, Београд 2002, стр. 99–100; Тарановски, Теодор, *Историја српског права у немањихкој држави*, Београд 2002, стр. 586. Тумачења Новаковића и Тарановског разликују се у погледу оцене да ли тај двобој због увреде части треба тумачити и као „Божији суд“.

³⁷ Томић, Ј., „Мегдан...“, стр. 9.

³⁸ Пуномоћници потписују протокол који гласно објављују, а двобој се одржава пред провидуром. Оружје припада победнику. Вид. Томић, Ј., „Мегдан...“, стр. 16–17. У мирнодопским условима девери су проверавали да ли учесници носе панцир или тајно оружје, а скидали су и амајлије. Томић, Ј., стр. 23–24.

³⁹ Тројановић, С., „*Српски народ*“, стр. 378–379.

⁴⁰ Јовановић, Алекса С., *Приноси за историју српског права*, Београд 1900, стр. 15. У делимично сачуваном *Карађорђевој законику* не помиње се двобој.

⁴¹ Константин Ненадовић бележи да је Хајдук Вељка на двобој звао његов бећар „Бело-Црногорац“. Вид. Ненадовић, К., *Живот и дела...*, стр. 755.

⁴² Записи Вука Караџића понекад нису веродостојни. Караџић, Вук, „Правитељствујушчи совејт сербски“, [Беч 1860] *Историјски списи 2, Сабрана дела* 16, Београд 1969, стр. 77.

⁴³ О двобоју Пеја Мојашевог [Мојсијевог] Вукчевића и Боја Паштровића мачевима са смртним исходом (записан по казивању) вид. Петровић, Ж. П., „Прилози за проучавање двобоја у нашем народу“, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, 3, 1928, стр. 106. (у даљем тексту: Петровић, Ж. П., „Прилози...“)

⁴⁴ „Сјеку док који кога окрвави“, или „до краја“. Вид. Томић, Ј., „Мегдан...“, стр. 15–16.

⁴⁵ Спречавају се злоупотребе и манипулације. Вид. *Законик општи црногорски и брдски*, 1789 (1803).

⁴⁶ *Законик Данила Првог, књаза и господара слободне Црне Горе и Брдах*, 1855. Забрањује се учешће сведока (девера), због наставка борбе секунданата заменика (у Русији је било четвороструки двобоја). Учешће секунданата у двобоју раније није било ретко ни у Француској и Енглеској.

двобој изазвао на Цетињу његов ученик, шеснаестогодишњи Раде Петровић, будући владика Петар II Петровић Његош. Иако се испоставило да није реч о правом двобоју, представља вредно сведочанство тадашњих обичаја.⁴⁷ Постоји запис о двобоју између попа Николе Вукчевића и стотинаша Филипа Савовог Вукчевића, који је, према договору, одржан на Цетињу мачевима, пешке и пред сведоцима – кнезом Данилом (1852–1860) и главарима.⁴⁸ Након покушаја мирења (што је уобичајен поступак), кнез Данило им је дао истоветно оружје, мачеве из дворске оружарнице. Двобој је вођен према јасном протоколу (изазивач први напада, а изазвани чека), а завршио се рањавањем оба учесника (у раме и слабину).⁴⁹ Сенатор и војвода поп Ристо Бошковић, зет кнеза Данила (Бошковићи, наследни бјелопавлићики сердари [прво грана Михаиловића, па Кезуновића], имају заједничко порекло са београдским Гарашанима),⁵⁰ позива испред двора у Ријечи Црнојевића (1882) на двобој кнеза Николу (коме је био теча) због увреде (у жучној расправи кнез махао руком као да ће да га удари).⁵¹ Када је реч о Црној Гори, треба знати да је стара (поготово Стара) Црна Гора (коју имају у виду када пишу о Црној Гори нпр. Стојан Новаковић и Слободан Јовановић) сасвим другачија од поратне и постреволуционарне Црне Горе. То је било строго хијерархизовано друштво, са добро познатим правилима и разликама (ревалоризацијом и степеновањем бољих и горих, породица и појединаца, „кућића“ и „никоговића“). Није било дозвољено хвалисање (може се рећи да је било обрнуто пропорционално висини ранга)⁵² и олако узимање у уста предака (поготово ако није реч о непосредном наследнику).

С временом се стара традиција двобоја посредовала различитим европским правилима двобоја, у којима су због избегавања злоупотреба увођени све строжи протоколи.⁵³ Иако се у „Речнику“ Владимира Јовановића (1871) оштро критикује

⁴⁷ Милутиновић, Сима, „Двобој ученика и учитеља“, *Голубица*, V, 1843, 1844, стр. 18–22.

⁴⁸ Пошто нема овереног протокола двобоја, ослањамо се на запис који је ипак састављен по сећању. Вероватно је двобој одржан пре доношења *Законика књаза Данила* (1855), дакле између 1852. и 1855. године.

⁴⁹ Петровић, Ж. П., „Прилози...“, стр. 105.

⁵⁰ О сродству Бошковића и Гарашана вид. Бошковић, Јован, *Кратка историја порекла Бошковића у селу Орјој-луци у Бјелопавлићима у Црној Гори*, Шабац 1930, стр. 10–11, фн. 1; Гарашанин, Милутин, *Разговори о археологији*, Београд 1996, стр. 1.

⁵¹ Бошковић, Р., *Историјске приче...*, стр. 103.

⁵² Записано је да се говорило „не поноси се“ (не хвали се) као војвода поп Ристо Бошковић. На основу мемоара и записа са двора књаза Николе, може се видети да нема ни трага никаквом хвалисању великаша.

⁵³ Thimm, Carl A., *A Complete Bibliography of Fencing and Duelling*, London 1896. Списак бројних дуела до 1859. године види у: Sabine, Lorenzo, *Notes on Duels and Duelling, Alphabetically arranged, with a Preliminary Historical Essay*, 3rd ed. Crosby, Nichols, and company, Boston 1859, pp. 25–26. Још 1829. године Енглеска је важила за земљу двобоја. Постоје тврђења да је било дуелиста који су се три пута дневно борили. Говори се и о помодности двобоја иако у то време смртни исход није био редак. Вид. Hamilton, Joseph, *The Only Approved Guide through all the Stages of Quarrel*

„мирнодопски“ двобој, указује се на разлог постојања двобоја. Двобој постоји зато што би у погледу извесних увреда „редовно суђење могло [својом] јавношћу дати [целој] ствари облик много несноснији него што је сама увреда“.⁵⁴ У прилог двобојима наводио се њихов васпитни и превентивни карактер. Сматрало се да спречавају непристојност, бахатост, дрске испаде, неконтролисане туче, личне обрачуне и мучке нападе. Капетан (будући генерал) Светомир Ђукић, у ноћи уочи свог двобоја (1911) сећа се „дискусије у мађарском парламенту, када је један посланик рекао: ’Није циљ двобоја да неко погине. Смртних случајева је мало, него је главно да се људи науче да буду учтиви, а непроспаване ноћи уочи двобоја остаће дуго у сећању’“.⁵⁵ Везу између учтивости и оружја сликовито приказује Никола Пашић у одговору на питање Светомира Ђукића (на Крфу 1917) да ли официр може позвати народног посланика на двобој: „Није ми одговорио, али ми је испричао ову анегдоту: ’Ти си сигурно чуо за нашег старог, одличног политичара Јевремовића. Једанпут, пре доста година ми је говорио: *Знаш, Никола, ипак је било добро наше старо време када су наши попечитељи долазили на седницу и сваки заденуо за појасом два јатагана, а озго, између њих кубурлију. Сви седе унаоколо на миндерлуку и сви учтиви.*“⁵⁶ На патријархалну учтивост с почетка 19. века надовезао се дворјански образац. Данас је тешко схватљиво да суздржани и љубазни људи, који одлазе на балове, пишу песме и разговарају на француском, могу бити опасни. Појам „честољубље“ није имао искључиво негативно значење као данас. Посебан одељак *Правила службе* војске Краљевине Србије посвећен је честољубљу као највишој врлини, после побожности.⁵⁷

На подразумевање двобоја у Србији утицало је више фактора. Поред старије традиције, треба имати у виду и учешће бројних српских граничарских официра у саставу аустријске војске у ратовима на простору данашње Италије, Швајцарске, Аустрије, Француске и Немачке у 18. и 19. веку, те долазак у Србију страних официра. У Карађорђево време војску најпре обучавају аустријски (фрајкорски) официри, „егзирцир-мајстори“ (између осталих, капетан Ђорђе Симић и Јаков Поповић прозвани Јакшић – Панцирлија, пошто је обновио кулу

---

containing the Royal Code of Honor; Reflections upon Duelling, Liverpool, Millkin, Dublin 1829, p. 9. Посебно је важно питање зашто је и како у Енглеској нестао двобој (захваљујући јавном мњењу). Вид. Croabbon, A., *La science du point d'honneur: commentaire raisonné sur l'offense, le duel, ses usages et sa législation en Europe, la responsabilité civile, pénale, religieuse des adversaires et des témoins avec pièces justificatives*, Paris 1894.

⁵⁴ Јовановић, В., „Двобој...“, стр. 310.

⁵⁵ Ђукић, С., *Мемоари...*

⁵⁶ Намеравао је да изазове на двобој посланика Живојина Златића. Вид. Ђукић, С., *Мемоари...*

⁵⁷ *Правило службе*, Београд, 1901. година.

Јакшића у Београду и носио панцир),⁵⁸ а потом руски официри. У београдској војној школи обуку је завршио по руским правилима, био произведен у под-официра (наредника) и почетком рата (1813) у официра, Цветко Т. Рајовић,⁵⁹ будући полковник и кавалир, главни Војни комесар регуларне војске (1836),⁶⁰ кнежевски представник (председник владе 1859), зет смедеревског команданта војводе Вула Илића Коларца.⁶¹

Син фрајкорског официра, натпоручника, кнеза Алексе Ненадовића,⁶² Симеон (Сима) Ненадовић, заједно са братом од стрица (господара Јакова Ненадовића) и вршњаком Јевремом Ненадовићем, школовао се у Срему, у Купинову и гимназији у Карловцима, да би потом, са четрнаест година, ступио у аустријску војну кадетску школу (1808). Јеврем Ненадовић школовање наставља у београдској Великој школи (1808), устројеној по унеколико модификованом систему угарских краљевских државноправних академија.⁶³ Карађорђе га поставља за војводу (у 18. години) ненадовићевске Тамнавске кнежине Ваљевске нахије (1811), а после одласка у Русију (1814), у време ратова против Наполеона, руски цар Александар I (15–27. априла 1815) указом га именује за хусарског поручника царског александријског пука (Александрийский 5-й гусарский полк) Друге хусарске дивизије, „у којој је само руско племство било, и у којој је само униформа коштала по 1300 рубаља“.⁶⁴ Синови Јеврема Ненадовића (таст кнеза Александара Карађорђевића), школовани су, наравно, у војним кадетским

⁵⁸ Бивши аустријски фрајкорски поручник Ђорђе Симић отац је и деда два председника владе и два председника Државног савета Србије, Стојана (1797–1852), Алексе (1800–1872) и Ђорђа С. Симића (1843–1921). Милутиновић, С., *Србијанка*, 3, стр. 24–27; Милићевић, М., *Поменик...*, стр. 630. Унукама капетана Јакова Јакшића Панцирлије (по сину Владимиру Јакшићу, познатом начелнику Министарства привреде), били су ожењени генерал Василије Мостић (син Јован и зетови официри, генерал Петар Пешић) и генерал Милош Васић (први брак). Капетан Јаков Јакшић је, иначе, био тотор Димитрија Црнобарца. Вид. Ненадовић, К., *Живот и дела...*, 1, стр. 507, 511–539.

⁵⁹ Добио је име Цветко, јер је рођен на празник Цвети (1793). Књаз Милош га звао „Ћетко“.

⁶⁰ Ђерић, Милорад Н., „Белешке Цветка Рајовића“, у: *Мусао* 6, 1921, стр. 256, 411.

⁶¹ Милићевић, М., *Поменик...*, стр. 620.

⁶² Кнез Алекса Ненадовић је у аустријско-турском рату (1787–1791) био аустријски фрајкорски натпоручник [Oberleutnant Alexa Stephanovits vom serbischen Freicorps]. После завршетка рата није хтео да, на Михаљевићев предлог, остане у Срему, већ је после пензионисања с правом ношења војних знакова и униформе (коју је држао у кући у Бранковини) примао аустријску официрску пензију у Србији [царев указ 15. No. 2922 од 7. децембра 1790]. Вид. Ненадовић, прота Матеја, *Мемоари*, Нови Сад, Београд, 1969; Ненадовић К., *Живот и дела...*, стр. 305.

⁶³ Мирковић, Зоран С., „Правне студије крајем XVIII и почетком XIX века и Београдска велика школа 1808–1813. године“, *Анали Правног факултета у Београду*, 56, 1, 2008, стр. 126–149.

⁶⁴ Јеврем Ненадовић је из Кракова са руском војском отишао према Паризу у рат против Наполеона. Потом је боравио са дивизијом у Ремсу. Вид. Ненадовић К., *Живот и дела...*, стр. 403.

школама и академијама.⁶⁵ Синови попечитеља, војвода (различитих рангова) и старешина, који се нису могли вратити у Србију, већ су живели у Русији, Хотину (данас Украјина) и Кишињеву (данас Молдавија),⁶⁶ школовали су се углавном у дворјанском Првом петроградском кадетском корпусу (Первый Санкт-Петербургский кадетский корпус), чији је управник нешто раније био Кутузов ([будући светлейши князь] Михаил Илларионович Голенищев-Кутузов-[Смоленский]), а потом (од 1811) генерал-мајор барон Иван И. Дибич (Иван Иванович Дибич [Hans Ehrenfried von Diebitsch und Narden]), пруски војни стручњак.⁶⁷ Према арт. капетану Константину Н. Ненадовићу (унук кнеза Алексе), више од 40 српских питомаца школовало се у овом кадетском корпусу⁶⁸ (Алекса Карађорђевић [преведен потом у Пажески корпус], Христифор Обреновић, син војводе Милана Обреновића, Михаило, Кузман и Константин Лазаревић, синови војводе Луке Лазаревића, будући кнежеви ађутанти Ђорђе и Љубомир [Цинцар-Јанковићи], синови војводе Пожаревачке нахије, Цинцар-Јанка Поповића,⁶⁹ Константин Симоновић [Чолак-Антић], син крушевачког војводе Чолак-Анте Симоновића,⁷⁰ два сина војводе млавског [руског потпуковника] Петра Теодоровића Добрњца и др).⁷¹

Књаз Милош је послао у Русију на школовање 12 питомаца из Србије (1833), који су се вратили 1836. године.⁷² Основао је Војну школу у Пожаревцу (1837), у којој су предавали руски официри. У њој су се по строгом избору и веома строгим руским егзирцирним правилима⁷³ школовала 32 полазника,

⁶⁵ Коњички капетан Младен Ненадовић и потпоручник Сима Ненадовић. Један (графички) родослов Ненадовића саставио је Ђорђе Ненадовић, судија, рез. потпуковник, један од 1300 каплара.

⁶⁶ Након заузимања Београда, турска страна захтева од аустријске стране изручење Карађорђа и старешина. Велики везир Хуршид-паша тражи од заповедника Славонско-сремске границе у Петроварадину (Heinrich, Freiherr Bersina von Siegenthal) изручење пописаних српских старешина (за које не важи амнестија), позивајући се при том на 18. члан Београдског мира (1739), који аустријска страна другачије тумачи (није у обавези да изручује избеглице).

⁶⁷ Отац грофа генерал-фелдмаршала Ивана И. Дибича (граф Иван Иванович Дибич-Забалканский [Hans Karl Friedrich Anton von Diebitsch]) и пуковника барона Василија И. Дибича (полковник барон Василий Иванович Дибич [Wilhelm Friedrich Karl von Diebitsch]).

⁶⁸ Ненадовић, К., *Живот и дела...*, 2, стр. 247, 724.

⁶⁹ Код потомака Ђорђа Цинцар-Јанковића, сина Цинцар-Јанковог, чува се његова (оштећена) слика у кадетској униформи, и печатни прстен урађен у Русији.

⁷⁰ Примљен по декрету под нр. 1289 од 11. септембра 1821. године. Због болести је добио допуст (Нр. 1573 од 27. августа 1829).

⁷¹ Ненадовић, К., *Живот и дела...*, 2, стр. 802. Вид. списак пренумераната у: Милутиновић, С., *Србијанка*, 4, стр. 178.

⁷² Војин Максимовић (генерал), „Артиљеријска школа и Војна академија“, *Споменица седамдесетпетогодишњице Војне академија 1850–1925*, Београд 1925, 1. (у даљем тексту: Максимовић, В., *Војна академија...*)

⁷³ Постоји прича како руски официр неће да прими једног кандидата који не одговара физичким карактеристикама за војника: „ти мужик, ти не војник“. Милићевић, М., *Поменик*, стр.

између осталих, Александар Ђурић, родом из Русије, син Јанићија Ђурића, Карађорђевог секретара [шефа кабинета], тада члана Великог кнежевског суда; Данило Данић, син београдског градоначелника, унук кнеза Момира Протића, сестрић пожаревачког војводе Ива Момировића [шурак пуковника (и шефа регуларне војске) Илије Гарашанина и пуковника (и начелника Главне војне управе) Младена Жујовића]; Димитрије Црнобарац (будући доктор права и министар), чији је тотор био капетан Јаков (Поповић) Јакшић Панцирлија; Милан Давидовић, родом из Беча, син Димитрија Давидовића; Арсеније Милићевић, син Николе Луњевице, стриц будуће краљице Драге; Димитрије Матић, будући министар и председник Народне скупштине.⁷⁴

Државни питомци школовали су се у Прусској у Берлину, будући генерали и министри војни, Ранко Алимпић (зет кнегиње Љубице), Јован Бели-Марковић (намесник краљевског достојанства, Баба-Дудић), Антоније Богићевић, ујак (у другом колелу) краља Милана, (унук јадранског војводе Антоније Богићевића). У Берлину је ратну школу завршио отац краља Милана, Милош Ј. Обреновић, који је једно време био пруски официр. Када је основана Артиљеријска школа (Војна академија), у њој су предавали бројни професори из страних земаља (1850). Треба имати у виду да је било аустријских и руских официра српског порекла, српских официра немачког, пољског, чешког, дубровачког порекла, официра странца (из Француске, Аустрије [Чешке], Немачке [Пруске], Румуније [или делом влашког порекла]), бројних руских официра добровољаца за време српско-турског рата. У београдском друштвеном животу стално је присутан страни дипломатски кор (према правилима тога доба, припадници високог друштва европских монархија). Није ретко да су супруге официра Српске војске пореклом из западне Европе и Русије. Високи ордени страних монархија, додељивани државницима и официрима, подразумевали су одређени ранг у хијерархији племства тих држава,⁷⁵ односно право школовања синова у кадетским корпусима, а кћерки у институтима (нпр. војводе Путника и војводе Мишића). Не треба испустити из вида да су супруге (или/и мајке) владара

681; Максимовић, В., *Војна академија...*, стр. 1.

⁷⁴ Др Димитрије Матић деда је др Бошка Чолак-Антића, о чијем двобоју извештавају *Политика* и *Правда* и прадеда Тадије Сондермајера, о чијем су двобоју са Милошем Црњанским сачувани документи. Вид. „Списак ученика који су 1838. год. у Војеној школи били, и који се за ученике новозаведеног Лицеума примити могу“ (Крагујевац, 8/20. октобра 1838), Архив Србије, Министарство просвете, 1838, 153 у: Р. Љушић (пр), *Лицеј 1838–1863, Зборник докумената*, Београд 1988.

⁷⁵ Војвода Стеван Книћанин одликован је аустријским орденом Марије Терезије, којим се добија ранг титулованог племства, барона (Freiherr), с правом коришћења и када није реч о држављанину Аустрије. На Книћаниновој гробници у Београду налази се његов баронски грб. Вид. Ацовић, Драгомир, *Хералдика и Срби*, Београд 2008, стр. 370, 460. У већини случајева потребно је прећи у држављанство одређене земље да би се стекло активно право коришћења титуле које собом носи одговарајући орден (Славко Грујић, син Јеврема Грујића и др).

Србије и Црне Горе у другој половини 19. века из Аустрије, односно Угарске (Мађарске) и Русије (Румуније) и да су неки од њихових рођака повремено боровали у Србији и Црној Гори.⁷⁶

Највише друштво је официрско. Краљ је официр, краљеви синови од најраније младости уписани су у војне јединице⁷⁷ и сви његови ближи и даљи рођаци. Упечатљив је утисак Вељка Петровића о официрском кору Краљевине Србије: „Мене је фрапирала озбиљност србијанскога и београдскога друштва кад сам га познао као младић. Ту није било фриволности, господине... Узми-мо на пример српске официре из 1900! Па то су били тако отмени људи као да су припадали некој царској армији. Одело од најфинијег штофа, браде à la Napoléon III или à la russe. Мушко држање, центлменски став, понашање перфектно... То су били даровити и печени официри, елитни командни елемент. Дивна је била та Србија...“⁷⁸ Активни или резервни официри су скоро сви државници, министри, цео државни и друштвени врх. Не бити официр била је, у ствари, нека врста мањкавости. Када би дошо на власт, „слабуњави интелектуалац који није служио војску“, обично би показивао велику нетрпељивост према „војном реду“.⁷⁹

Скупштинска расправа и легализација двобоја

Сава Витас, учитељ мачевања на Војној академији, превео је и објавио (1892) познати аустроугарски приручник за двобоје са насловом *Правила двобоја (Regeln des Duells)* Франца фон Болгара (Franz von Bolgár).⁸⁰ У књизи се даје дефиниција двобоја: „Двобој је с договором уређена борба двеју особа с

⁷⁶ Грофица Јулија Хуњади, Наталија Кешко, Даринка Квекић.

⁷⁷ Вид. нпр. „Наредбом министра војног од 11. октобра ове године Ф/А Но 4796, одређени су: за наставнике код Његовог Височанства Престолонаследника Краљевића Ђорђа: за пешадијска егзирцирна правила, правила службе и уредбу о војној дисциплини, пешадијски мајор Миливоје Анђелковић [Кајафа], поред редовне дужности; за артиљеријска егзирцирна правила, артиљеријски мајор Војислав Живановић, поред редовне дужности; за коњичка егзирцирна правила, коњички мајор Бранко Јовановић [будући генерал, министар војни, Баба-Дудић], поред редовне дужности; за јахање, коњички капетан II класе Владислав Бешевић, поред редовне дужности; и за борење [мачевање], Шарл Дусе, учитељ борења у Војној академији, поред редовне дужности. Вид. *СВЛ* 33, 17. август 1903, стр. 773.

⁷⁸ Јовановић Стоимировић, Милан, „Вељко Петровић (1884–1967)“, у: *Портрети према живим моделима*, прир. Стојан Трећаков, Владимир Шовљански, Нови Сад 1998, стр. 193.

⁷⁹ Јовановић, С., „Записи о проблемима и људима 1941–1944“, *СД*, 12, стр. 597.

⁸⁰ Bolgár, Franz von, *Die Regeln des Duells*. 1. Auflage. Budapest 1880. (11. Auflage. 1928; Nachdruck der 8. Auflage. 2005 und 2008). Син Саве Витаса је артиљ. кап. 2. кл. Павле С. Витас (умро 9. 2. 1915. од пегавог тифуса у Ужицу). Најпознатији правилници двобоја су: dei Liberi, Fiore, *Flos Duellatorum in armis sine armis equester et pedester*, 1409; *Le Combat de Mutio Iustinopolitain* 1583, Code Duello, 1777; comte De Chateauevillard, *Essai sur le duel*, Edouard Proux et Cie., Paris 1836; Wilson, John Lyde, *The Code of Honor; or Rules for the Government of Principals and Seconds*

оружјем и у присуству обостраних сведока, а услед увредом основаног изазивања.⁸¹ У војном часопису *Ратник* ова књига се препоручује „пажњи г. г. официра“, јер показује „како је и на који начин уведена отворена и јавна борба за своју личну част, на место подмукле освете и мржње“. Иако се напомиње да су двобоји забрањени, закључак је да „превод овај има у себи извесног материјала, који би требало користити, ако се намерава, да се и у будућа времена рђави друштвени обичаји и увреде сведу на мању меру“.⁸² Исте године када је објављен превод Болгаровог приручника за двобоје (1892) Сава Теодоровић, професор и катихета у земунској (аустријској) Краљевској великој реалци, критикује двобоје у тексту (по руском изворнику) „Самоубиство са религиозно-моралног гледишта“, објављеном у *Српском сиону*, недељнику Српске православне митрополије Карловачке.⁸³ Према руском законодавству, двобоји су били забрањени (што није спречавало њихову учесталост).⁸⁴ Двобоји су озакоњени царевим указом (1894), али по строгим правилима и под условом да буду под надзором. Установљени су трочлани корпусни судови који су процењивали да ли се сукоб „сматра као частан“ и са традицијом корпуса и да ли треба да буде дуела.⁸⁵ Према том указу, ако се двобој не изврши у року од две недеље после изречене пресуде корпусног суда и ако официр који избегава дуел не да оставку на службу, онда командант, „водећи рачуна о официрској части“, доноси решење да се тај официр искључи из војске.⁸⁶ Руски Дурасовљев кодекс двобоја објављен је 1912. године. У њему се разматра и

---

in Dueling, S.C.: J. Phinney, Charleston, 1838 (1858); le comte Du Verger de Saint-Thomas, Charles, *Nouveau code du duel: histoire, législation, droit contemporain*, Paris 1879.

⁸¹ Исто, стр. 7. Десетак година касније судски капетан 1. кл. Гојко Павловић даје сличну дефиницију двобоја. Вид. Павловић, Г., *О двобоју...*, стр. 3–4.

⁸² *Ратник*, лист за војне науке, новости и књижевност, јануар–јун 1893, стр. 601. Иако се понавља да су двобоји забрањени, не наводи се закон који их забрањује.

⁸³ Теодоровић, Сава (проф. и катихета у Краљевској великој реалци у Земуну), „О двобоју“ у: „Самоубиство са религиозно-моралног гледишта (по руском изворнику)“, *Српски сион*, недељни лист за црквено-просветне и автономне потребе Српске православне митрополије Карловачке, са благословом Светог Синода, власник Његова Светост Српски Патријарх Георгије Бранковић, ур. Сергије Шакрак-Нинић и Сава Петровић, Нови Сад (1892), стр. 238 (даље у тексту: Теодоровић, С., „О двобоју...“).

⁸⁴ У двобоју је погинуо (1882) и брат руског државника Петра Столипина (Петр Аркађевић Стољпин), мајор Михаил Столипин (који се борио на Балкану 1877–1878) у двобоју са бившим најбољим пријатељем, кнезом Иваном Шаховским. Потом је Петар Столипин преузео обавезе погинулог брата и просио његову вереницу, која је пристала да се уда за њега. У скупштинској дебати увредио га је левичарски посланик, али се извинио, па је двобој избегнут (1907). Старији брат кнеза Јусупова (князь Феликс Феликсович Јусупов, граф Сумароков-Эльстон), магната ожењеног царевом сестричином, учесник у убиству Распућина, погинуо је у двобоју (1908).

⁸⁵ *Службени војни лист*, 1895, стр. 428. (у даљем тексту: *СВЛ*).

⁸⁶ *СВЛ*, 1895, стр. 428–430.

одређује ко има право да позива на двобој (према пореклу и чину), односно да нема обавезе да са свима излази на двобој.⁸⁷

Четири године након легализације двобоја у Русији, Министарство војно Краљевине Србије предлаже *Закон о Војном дисциплинском суду* (1898/1899), према којем је Војни дисциплински суд надлежан да суди и решава „о неправилностима на случај двобоја“.⁸⁸ О предлогу овог закона расправљало се на 67. редовном састанку скупштине у Нишу (10–22. јануара 1899). Присутствовали су чланови владе санитетског пуковника др Владана Ђорђевића,⁸⁹ углавном и сами резервни официри. Седницом је председавао потпредседник скупштине Драгомир Ц. Рајовић (син пуковника Цветка Рајовића, унук војводе Вулета Илића Коларца), правник, бивши министар народне привреде.⁹⁰ *Предлог закона* који је предложило Министарство војно претходно је усвојен у скупштинском Законодавном и војном одбору, чији председник је био судија Милош П. Трпезић (унук војводе Чолак-Анте),⁹¹ а чланови официри.⁹² Изношени су универзални разлози за двобој и против њега. Против двобоја су углавном тзв. посланици из народа (у ствари, сеоски поседници, велетрговци стоком везани и за пољопривредну индустрију). Илија Стојановић, посланик Округа црноречког („трибун из Бољевца“) наглашава да је „близу време када ће наши млађи официри проливати крв на бојном пољу, а не да се међу собом туку“.⁹³ Потпредседник скупштине Рајовић, поред тога што као правник објашњава да двобој није законом забрањен, истиче вредност части, указује да је двобој једини начин одбране од бахатости и увреда, али и да је превентивна мера. Наглашава да сви треба да буду спремни да за своју реч заложу свој живот, „а на првом месту официри, који носе одличје и оружје, које и краљ носи“.⁹⁴ Пошто је овакво питање нужно морало бити одобрено са највишег места, представља и мишљење владара, краља Александра и краља Милана, који је у то време армијски генерал и командант Активне војске. Који

⁸⁷ Према руској *Табели рангова*, сваком официру принадлежовао је одговарајући ранг, почевши од почасног грађанства, преко личног племства до наследног племства (дворјанства) ако већ није припадао наследном племству.

⁸⁸ *Закон* од 12–24. јануара 1899. године. Вид. *Српске новине*, 19/31. јануар 1899. (У даљем тексту: *СН*). Вид. и *СВЛ*, 1899, стр. 291.

⁸⁹ Његова супруга је из аустроугарске (немачке) официрске породице. Ђорђевића је као посланика у Цариграду на двобој изазвао војни аташе. Ђорђевићеви синови, резервни официри, изазивају на двобоје.

⁹⁰ Брат Драгомира Рајовића (Никола) и три зета били су официри, два пуковници и један будући генерал. Рођак је генерала Саве Грујића, председника владе (и он је унук војводе Вула Илића Коларца).

⁹¹ Зет и сестрић Милоша П. Трпезића су официри. Рођак је тадашњих министара Косте Христића и Симе Лозанића.

⁹² *Стенографске белешке Народне скупштине*, 1898/1899, стр. 2601. (у даљем тексту: *СБ*)

⁹³ *СБ*, стр. 2601.

⁹⁴ Исто.

су све разлози руководили владаре да озаконе двобој, следећи руски пример, сложено је питање. Одговор треба тражити у настојању да се двобој стави под контролу, чиме се ризик смртних случајева своди на најмању меру.⁹⁵ Др Димитрије Мита Милићевић (лекар, син Милана Ђ. Милићевића, ујак Милана Ракића) наглашава да је двобој важна превенција: „у једном тако одличном друштву, као што је официрско, мора се мерити свака реч, мора се мерити сваки гест и покрет“.⁹⁶ *Законом о Војном дисциплинском суду* (1899) дозвољен је двобој по правилима, *Војним казним закоником* (1901) дозвољава се употреба оружја у одбрани части и личности.⁹⁷ Да би се спречиле злоупотребе, у *Правилу службе* (1900) наглашава се да употреба хладног оружја (сабља, шпада), које се стално носи уз калпак и кокарду, „није зато, да се за најмању ситницу потеже“, јер би то окаљало његов значај (чл. 110) и да се свака „лакомислена употреба његова“ карактерише као злоупотреба која ће се најстроже казнити (чл. 110). Према мемоарима генерала Светомира Ђукића, када је (1911) референт судства министру војном генералу Степи Степановићу реферисао извештај руководиоца (директора) двобоја (Ђукић–Арачић, 1911),⁹⁸ мајора Владимира Белића (будући генерал, брат Александра Белића, председника САНУ), Степановић је питао да ли је пала крв. После добијеног одговора да је било рањавања, закључио је: „Па ипак, добро. Омладина није плашљива. Нећу да их казним.“⁹⁹

Коментар законских одредби у којима се помиње двобој (2. § 2. *Закон о војнодисциплинском суду*) објавио је судски капетан 1. кл. Гојко Павловић (1902–1903). Кривична одговорност дуеланата и „осталих лица при двобоју потребних и присутних“ зависи од природе двобоја, који може бити правилан, неправилан или преваран. Приликом одређивања казне узимају се последице двобоја, те околност да ли је повод за двобој дало лице које је позвало противника на двобој (што може указивати на намерно, односно лукаво изазивање двобоја).¹⁰⁰ Павловић указује на то да по тадашњем српском законодавству двобој сам по себи није кажњив ако није имао последица које се по закону кажњавају.¹⁰¹ Разликује три основне групе увреда (offense): проста увреда (писмо, слика, покрет), унижавање са грдњом (offense avec insulte) и унижавање са повредом

⁹⁵ При том се не доводи у питање правилност извођења двобоја, односно избегава се да двобој испадне смешан, јер то отвара нови круг проблема.

⁹⁶ *СБ*, стр. 2606.

⁹⁷ *Војни казни закон*, Београд 1901, стр. 7.

⁹⁸ У двобоју је неопходан руководилац (директор) дуела. Вид. Дурасов, В., *Дуэльный Кодекс*, чл. 277 и даље; чл. 445.

⁹⁹ Ђукић, С., *Мемоари...*

¹⁰⁰ Посебно разматра питање лукавстава и подстрекача на двобој, као што су лица која намерно подстичу nanoшење тешке увреде другом лицу да би се дао повод за двобој. Вид. Павловић, Г., *О двобоју...*, стр. 14, 17.

¹⁰¹ Павловић, Г., *О двобоју...*, стр. 19.

тела (физички контакт, ударац, гурање).¹⁰² Ако се посредством секунданата постигне измирење, секунданци садржај измирења морају да изразе „јасним и тачним речима у своје решењу са потписом сва четири сведока [секунданта] и то решење унети у протокол, који се саставља у два егземплара“ (нпр. Нушић–Христић, 1908).¹⁰³ Двобој мора да се обави смртоносним оружјем, јер ако нема смртосног оружја, нема ни двобоја: „двобој песницама или батинама биће проста туча или рвање“.¹⁰⁴ Разликују се двобој до прве крви, двобој до онеспособљавања једне стране или тешке ране и двобој на живот и смрт (*duel à outrance*).¹⁰⁵ Једно од главних правила је једнакост шанси обе стране, односно једнакост оружја и услова напада или одбране.¹⁰⁶ Павловић, међутим, меша позитивно законодавство Краљевине Србије са решењима у другим земљама, не водећи рачуна, између осталог, ни о актуелности страног законодавства (нпр. руског пре и после 1894). Треба, међутим, имати у виду да су у Павловићево време, за разлику од нашег, двобоји друштвена реалност. Његов рад, може се закључити, има и моралну улогу одбијања од двобоја (што је вероватно и била основна идеја српског и руског законодавца), представљањем сложености саме процедуре и могућих грешака у процедури. Павловићев текст много више говори о чему су официри тада размишљали и која су (друштвена) правила понашања стално морали имати на уму, него што то могу да дочарају пуке (и непротумачене) информације из персоналних картона или описи из политичке и војне историје. О двобојима постоје лична сведочанства (мемоари) и новински чланци. Пошто је питање увреде деликатно и захтева дуга и сложена објашњења (узрок двобоја, или још теже неприхватање позива), двобој иако легализован никада није сматран за поучан (у педагошком смислу). У породицама учесника ретке су успомене о двобојима иако су протоколи двобоја са именима и свим појединостима објављени у штампи. У овом случају усмена историја није од веће користи.¹⁰⁷ У делимично сачуваним оценама официра може се видети да се кажњавају само неправилности (нпр. сукоб на улици), док се двобоји, пошто су допуштени, не помињу. Због тога скоро да и нема сведочанстава о двобојима у сачуваној архивској грађи.¹⁰⁸ О раду војних судова у предметима који имају

¹⁰² Исто, стр. 16.

¹⁰³ Павловић, Г., *О двобоју...*, стр. 7. Вид. објављени протокол у: „Афера Нушић–Христић“, *Политика*, 1. октобар 1908, стр. 1–2.

¹⁰⁴ Павловић, Г., *О двобоју...*, стр. 11.

¹⁰⁵ Исто, стр. 14.

¹⁰⁶ При том се не подразумева да противници треба да подједнако добро владају оружјем, да су исте физичке снаге, или да „владају подједнаком хладнокрвношћу, енергијом и сталношћу“. Вид. Павловић, Г., *О двобоју...*, стр. 14.

¹⁰⁷ Редак пример представља сачувана заоставштина Тадије Сондермајера са двадесет докумената везаних за двобој са Милошем Црњанским (1926).

¹⁰⁸ Војносудска архива није сачувана, односно пронађена.

везе са двобојима можемо извести посредне закључке. Директор *Новог покрета*, гласила завереника (из 1903), које су уређивали Радоје Домановић и бивши гардијски мајор Драгутин Окановић (директор),¹⁰⁹ примио је на себе одговорност за текст у којем се тврдило да је један поручник „био толико нечастан да није хтео да прихвати позив да изађе на двобој“. Секунданти поручника (касније мајора) Божидара И. Гојковића (32. кл.), сина пуковника (будућег министра војног и генерала) Илије Гојковића, два поручника,¹¹⁰ доставили су писмо директору листа Окановићу, у којем га позивају да одреди своје секунданте.¹¹¹ Према протоколу који су на састанку усагласили секунданти, директор листа прихвата двобој, али тек кад се на Војном дисциплинском суду, у процесу који је већ у току, утврди да ли је поручник у претходном случају одбио да изађе на двобој. Ако суд утврди да је одбио да прихвати двобој, онда неће прихватити двобој, јер би се у том случају испоставило да је противник недостојан двобоја.¹¹² Светомир Ђукић је записао како му је на Крфу (1916) министар војни генерал Божидар Терзић наредио да посети госпођу Василики („једна од најбогатијих и најотменијих на Крфу“) и да се обавести „какав је то сукоб био у њеном салону између мајора Паљића [Драг.] и грофа Каподистрије. Он је био извештен да је Паљић избегао двобој“. ¹¹³ Госпођа Василики је објаснила да није било никаквог сукоба код ње и да су „господин мајор Паљић и гроф Каподистрија отмени људи, које она врло радо прима на чај“. ¹¹⁴

Пре озакоњења нема тачнијих података о двобојима код нас (1899).¹¹⁵ У обраћању посланицима и влади након закључења дебате о *Предлогу Закона о војном дисциплинском суду*, министар војни пуковник Драгомир Вучковић наглашава: „двобоја је и раније бивало, господо, доста, било их је много мада су били забрањени“. ¹¹⁶ Понекад постоје предања о давно одржаним двобојима, као што је нпр. предање у породици потомака Илије Маргетића (Цинцар-Марковићи

¹⁰⁹ Може се рећи да су официри завереници понекад злоупотребљавали двобоје (за разрачунавање са политичким неистомишљеницима).

¹¹⁰ Секунданти су били будући арт. бриг. генерал Милорад Л. Лазаревић, син књижевника, сан. пуковника др Лазе К. Лазаревића, унук Николе Христића, потомак господара Вучића (ожењено се кћерком пуковника Матије Оптркића), и арт. поручник (арт. потпуковник) Александар Игњ. Срб (32. кл.).

¹¹¹ Црнорукца пеш. мајора Миливоја Анђелковића [Кајафу] и пеш. кап. Младена Миливојевића.

¹¹² *Нови покрет*, 10–23. март 1906.

¹¹³ Арт. техн. мајор Драгомир Паљић (31. кл.).

¹¹⁴ Ђукић, С., *Мемоари...*

¹¹⁵ Феликс Каниц тврди да у време када је писана његова књига нема двобоја: „У препиркама они лако плану, али у свом достојанству знају да се држе границе, отуда су двобоји и крвна освета у Србији готово непознати.“ Вид. Каниц, Феликс, [Felix Philipp Emanuel Kanitz, *Serbien. Historisch-ethnographische Reisesstudien aus den Jahren 1859-1868*, Leipzig, Fries, 1868], *Србија: земља и становништво*, 2, 1987, стр. 599.

¹¹⁶ *СБ*, стр. 2607.

и Гвоздићи), Дубровчанина, министра финансија Кнежевине Србије и државног саветника, да је његов предак због забрањеног двобоја морао да избегне из Аустрије, односно Мађарске, на јадранско приморје.¹¹⁷ Постоје записана сећања на двобоје српских ђака на студијама у иностранству. Према једном запису, Алекса Ненадовић, студент у Минхену, праунук кнеза Алексе Ненадовића и најстарији унук проте Матеје Ненадовића, због увреде до које је дошло у једној минхенској пивници имао је двобој мачевима са једним немачким аристократом.¹¹⁸ Слободан Јовановић указује на то да је др Драгиша Станојевић (унук проте Матеје)¹¹⁹ писао новинске чланке против Милутина Гарашанина „као да је хтео натерати Гарашанина на двобој“ (1886).¹²⁰ Спомиње се да је спречен двобој Лазе К. Лазаревића (будућег санитетског пуковника) током студија у Немачкој (због „Швабице“). Јанко Вукомановић, питомац кадетског корпуса (у руској војсци), из породице кнегиње Љубице, син Алексе Вукомановића, професора Велике школе и Вилхелмине (Мине), кћерке Вука Караџића и Ане Краус (из Беча), погинуо је у Русији у двобоју, вероватно вођеном по правилима „американског двобоја“. За „американски двобој“ (касније назван „руски рулет“), сматрало се, међутим, да је због коцкарског аспекта и нужног смртног исхода неприхватљив, односно да и није двобој.¹²¹

Када обавештења о двобојима и протоколе двобоја преноси штампа, подаци су поузданији иако, наравно, не и сасвим поуздани. Лондонске новине (*The Morning Leader*) пренеле су Ројтерсову вест о двобоју мачевима (18–30. маја 1895) између коњичког поручника руске царске гарде кнеза Арсена Карађорђевића (оца кнеза Павла) и Пола Долфуса (Paul Dollfus), аутора новинског чланка (Événement). Према новинама, Долфус је у седмој борби рањен у руку.¹²² Штампа извештава да је у двобоју (у Пожуну [Братислава] 1906) рањен Ђорђе Христић

¹¹⁷ Илија Маргетић (који је на грбу имао трубача на мосту), у Србију је дошао из Дубровника. Маргетићев двоструки праунук, Димитрије Цинцар-Марковић, „чика-Мита“, и праунука Вера Максимовић (кћерка генерала Војина Максимовића) испричали аутору.

¹¹⁸ Савић, Велибор Берко, *Ненадовићи*, Ваљево, 2004, стр. 283–284. Нејасно је како је погинуо (24. новембра 1882) унук кнеза Александра Карађорђевића Ђорђе Николајевић у Румунији: „од спахије Антона Ведре, који га је убио из револвера из освете што је он подигао код суда тужбу за повреду части“. Вид. Ненадовић, К., *Живот и дела*, 1, стр. 61.

¹¹⁹ Др Драгиша Станојевић унук је проте Матеје Ненадовића, син пуковника Јеремије Станојевића, праунук кнеза Станоја Михаиловића из Зеока.

¹²⁰ „У последњем чланку, најжешћем од свих, рекао је да Гарашанин није смео ни да га тужи суду ни да му одговори у новинама ни да му пошаље сведока.“ Јовановић, С., *Влада Милана Обреновића*, стр. 348–349. Гарашанин је (центлменски) наредио полицији да не спречава објављивање Станојевићевих чланака.

¹²¹ Поставља се питање да ли је амерички двобој уопште двобој. Вид. Carl Gwinner, *Über die juristische Natur des sogenannten amerikanischen Duells*, Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde einer hohen juristischen Fakultät der Universität Erlangen, Augsburg 1892.

¹²² *The Morning Leader*, 31 Мај 1895. Исти лист преноси вест да су у септембру исте године вођена не мање од четири двобоја у Мадриду као резултат расправе између уредништва

Обреновић, ванбрачни син краља Милана и Артемизе Христић, рођ. Јоанидес (из Цариграда), а усвојеник грофа Зичија (Zichy de Zich et Vásonkeő), рођака кнегиње Јулије Обреновић, рођ. грофице Хуњади (Hunyady de Kéthely).¹²³

Сведочанство о двобоју у којем се види цео поступак од увреде до двобоја веома је упечатљиво описан у мемоарима дивизијског генерала Светомира Ђукића (31. кл). У јесен 1911. године пет официра и један страни дипломата изјавили су у околину Београда са „пет девојака из најотменијих београдских кућа“, уводи нас постепено Ђукић у сцену која ће довести до двобоја. Цела идила у Топчидеру и Кошутњаку којом сликовито описује друштвени живот младих из високог београдског друштва, била је уништена једном непријатношћу. Ђукић је непримерним речима пребацио коњичком потпоручнику Браниславу Арачићу (37. кл)¹²⁴ да је крив за незгоду: „То је било довољно да ме Брана позове на двобој. Одмах ми је послао своје секунданте, капетана Јешу Станојевића¹²⁵ и потпоручника Богићевића.¹²⁶ Моји секунданци били су мајор Влада Белић¹²⁷ и капетан Павле Јуришић.¹²⁸ Све сами аристократски синови из Београда. Они

мадридских новина *Паус (Pais)* и *Насион (Nacion)* и да је у сваком представник *Пауса* ранио мачем представника *Насиона* (17. септембар 1895).

¹²³ Двобој Ђорђа и Евжена Федора, ћака правничке академије у Пожуну. О двобоју извештавају *Правда* и *Штампа*, а *Нови покрет* сматра да је двобој био против правила јер је Ђорђе Христић (1889–1925) ванбрачни син. Артемиза је била жена Милана Ф. Христића, дипломате (секретара посланства у Цариграду), сина Филипа Христића, бившег пред. владе и посланика. Вид. *Нови покрет* (15–28. мај 1906), 1.

¹²⁴ Потпоручник Бранислав Арачић син је генерала (од 1911) Вукомана Арачића. И два брата су официри.

¹²⁵ Капетан Јеша (Јеремија) Станојевић (будући пуковник и проф. Војне академије), рођак краља Петра, унук је уставобранитељског великаша, попечитеља, пуковника Јеремије Станојевића и Марије Ненадовић (сестре од стрица кнегиње Персиде Карађорђевић), кћерке проте Матеје Ненадовића, унуке кнеза Алексе. Потомак је кнезова Колубарске кнежине Београдске нахије, пореклом од кнеза Станоја Михаиловића из Зеока, убијеног у сечи кнезова, и кнеза Николе Станојевића, кнеза кнежине назване Гошњићева у Београдској нахији. Оженио се рођаком Софијом Фотић, сестром Константина Фотића, првог амбасадора у Вашингтону.

¹²⁶ Коњички поручник (1911) Божидар Богићевић (33. кл.), рођак краља Милана и династије Петровић Његош, син је генерала Антонија Богићевића, министра (имао је и два стрица министра), сина потпуковника Милоша Богићевића, брата светле госпође Томаније Обреновић, чији је отац јадрански војвода Анта Богићевић.

¹²⁷ Мајор Владимир Белић (28. кл.) будући је див. генерал (брат близ. Емило будући армијски генерал и брат Александар Белић, најдужи председник САНУ, тј. СКА).

¹²⁸ Капетан (пеш. пуковник) Павле Е. Јуришић (32. кл., брат официр Петар Е. Јуришић, 35. кл), син је пуковника Евгенија Јуришића, братаца генерала Павла Јуришића Штурма (синови управника ловишта цара Вилхелма Првог, Отона Штурма [Oton Sturm]). Капетан Павле Јуришић (32. кл.) већ је имао искуства у двобојима и окршајима. Према писању *Политике*, изазвао је на двобој Живојина Величковића, адвоката и власника листа *Опозиција* (1905). Пошто се секунданци нису договорили, поручник Јуришић је на Теразијама пресрео власника листа и ошамарио га, да би након тога обојица извадили револвере марке „бровинг“. Са извађеним пиштољем Јуришић је „наступао према власнику листа, који је узмицао позивајући полицију да интервенише“, да би

су имали састанак и одлучили су да има места двобоју и поставили своје услове, једна тешка или две лаке ране.“ Све се одвија по правилима двобоја, а оба дуеланта су одлични мачеваоци. Арачић је рањен у руку.¹²⁹

Судећи по новинским извештајима, решавање спорова изазивањем на двобој (у складу са правилима прописаним у књизи „О двобоју“) било је често: „од министара до гимназиста“.¹³⁰ Осигуравајућа друштва нудила су своје услуге и у случају смрти и рањавања у двобоју, о чему сликовито сведочи реклама осигуравајућег друштва Асикурациони Ђенерали из Трста (Assicurazioni Generali) у *Службеном војном листу*: „Што је за г. г. офицере најважније, то је, што полисе овога друштва остају у потпуној важности у случају мобилизације и ратног стања уз један повољан проценат, а важе и у случајевима смрти приликом двобоја и самоубиства у смислу друштвеног статуса и правила. Друштво Генерали најстарије је осигуравајуће друштво у Србији, а солидност му је опште призната.“¹³¹ Може се видети да је уредништво *Политике*¹³² у почетку делило мишљење официрског кора да постоје „увреде које се могу спрати само крвљу“.¹³³ У чланку „Двобој“ *Политика* (13–26. јануар 1904) преноси се цео поступак прописног изазивања на двобој због чланка у *Малом журналу*. Коњички потпуковник Јован Вељковић¹³⁴ позива уредника Перу Савића на двобој. Вељковићеви секунданци су пуковник Љубомир Христић¹³⁵ и Драгутин К.

се, на крају, све ипак, завршило без жртава. Ослоњен на сабљу, све је мирно посматрао завереник (из 1903), коњички капетан (будући пуковник) Антоније Антић, сестрић Ђорђа Генчића (који је такође завршио војну, јункерску школу у Русији), министра унутрашњих послова. Павле Јуришић Штурм теже је рањен у Кумановској бици (1912). Вид. „Револвери на Теразијама“, *Политика*, 15–28. март 1905, стр. 3; „Напад на г. Ж. Величковића“ [детални опис], *Правда*, 16/29. март 1905, стр. 2–3; „Sturm“, *Правда*, 17/30. март 1905, стр. 1. Уп. Ђукић, С., *Мемоари*. Уп. Павловић, *О двобоју*, стр. 13–14.

¹²⁹ О овом двобоју нема извештаја у *Политици*, која је већ раније престала да обавештава о тој теми (од 1905).

¹³⁰ „Двобоји“ (уводни текст), *Политика*, 20. март–2. април 1905, стр. 1.

¹³¹ „Двобоја и самоубиства“ болдовано је у реклами. Вид. Јован Т. Протић, интендант у пензији, агент друштва Assicurazioni Generali, Огласи, *СВЛ*, 32 (1904), стр. 702.

¹³² Владислав Ф. Рибникар (погинуо као капетан 1914), син је лекара др Фрање Рибникара, зет потпуковника Лазара К. Чолак-Антића, унука крушевачког војводе Чолак-Анте, старовлашког војводе и кнеза Максима Рашковића и капетана Јована (Митровића [Хаџића]) Демира. Сачуван је графички (кружни) родослов потомака војводе Чолак-Анте уређен почетком 20. века.

¹³³ „Дуели без дуела“, *Политика*, 18–31. март 1904, стр. 1. Пошто су за офицере важили други закони, истиче се у неким од коментара да је неправедно што официри не би били кажњени као и грађани у случају да дође до несреће у двобоју.

¹³⁴ Коњички потпуковник Јован Вељковић син је министра правде др Стојана Вељковића, брат др Војислава Вељковића, бивш. краљевог секретара, будућег министра финансија, унук попечитеља пуковника и кавалера Јована Вељковића, пореклом од параћинског кнеза Вељка Миљковића.

¹³⁵ Пуковник Љубомир Н. Христић бивши је ађутант краља Александра Обреновића, син Николе Христића, потомак господара Вучића.

Протић.¹³⁶ Савићеви секунданци су мајор (будући пуковник) Лука А. Лазаревић (15. кл, један од најстаријих по чину завереника чије отпуштање захтева енглеска влада)¹³⁷ и капетан Воја Пешић.¹³⁸ Новине често и радо извештају о сукобима у којима учествују официри свих родова, укључујући и санитарске: „лекар др Мил. Савићевић изненада је напао на Теразијама санитарског пуковника г. др Романа Сондермајера, који је нападача одбио сабљом“.¹³⁹ *Политика* извештава (6–19. фебруар 1905) да је „јуче г. Ст. Протић тврдио у скупштини да они који преко новина изазивају, треба да имају кураж изаћи на двобој, а не да се крију ’као кукавице’. При овоме г. Протић беше подигао руку увис. Пошто је г. Ст. Протић као новинар врло насртљив, то је добро што се сад зна да је он готов и оружјем давати сатисфакцију онима које увреди“ (1905).¹⁴⁰ Наредне године *Нови покрет* обавештава да је Протића на двобој изазвао бивши генералштабни капетан Милан Новаковић (вођа контразавере).¹⁴¹ Секунданци су били Живојин Рафаиловић, бивши официр и народни посланик, и пуковник Јован Вељковић.¹⁴² *Политика* у тексту „Опет двобоју“ (13–26. фебруар 1905) извештава да је након бурне скупштинске седнице на којој су пале тешке речи, народни посланик

¹³⁶ Драгутин Протић, адвокат, син је намесника краљевског достојанства, генерала Косте Протића, поузданика краља Милана, братанац команданта шуматовачког шанца капетана Живана Протића, праунук војводе хомољске кнежине Илије Стошића.

¹³⁷ Мајор Лука Лазаревић унук је војводе Луке Лазаревића (по сину Александру) и војводе Цинцар-Јанка.

¹³⁸ Архив Србије (даље: АС), *Оцене виших активних официра за 1904. годину*, стр. 61, 56, Јован Вељковић, Лука Лазаревић. На састанку секунданта у „’Ловачкој соби’ код ’Париза’ није се могло доћи до потпуне сагласности...а даљи развој јавићемо читаоцима“. Вид. *Политика*, 13–26. јануар 1904, стр. 2. Пошто се све одвија по правилима, нема разлога да се спомињу оцене официра.

¹³⁹ „Гуча“, *Нови покрет*, 14–27. октобар 1906. Санитарски пуковник др Роман Сонденмајер, хирург (пореклом из Буковине), зет је генерала Димитрија Ђурића, чији је таст др Димитрије Матић, министар и председник Н. скупштине (његов син је такође санитарски пуковник Стеван Д. Матић). Синови пуковника др Романа Сондермајера су ваздухопловни потпуковник Тадија Сондермајер и ваздухопловни пуковник Владислав Сондермајер. Њихови рођаци су Владимир и Слободан Јовановић, Чолак-Антићи, Наумовићи, композитор Милоје Милојевић и др.

¹⁴⁰ „Г. Ст. Протић о двобоју“, *Политика*, 6–19. фебруар 1905, стр. 3.

¹⁴¹ Генералштабни капетан Милан Новаковић брат је бивш. министра Љубомира Новаковића, ожењен кћерком генерала Павла Бошковића, унуком генерала Милутина Јовановића и Персиде Вељковић. Стојан Протић је праунук војводе и кнеза ражањског Милића (пореклом из Дечана), кога су заједно са сином Дмитром Турци погубили на кољу. Захваљујући откупу, преживео је други син, протојереј Стојан Милићевић (по коме се презивају Протић, 1783–1853). Милан Јовановић Стоимировић оцењује да је Стојан М. Протић „поред свег свога марковићевског марксизма, имао у себи нечега аристократског, што је наравно, потискивао у свести, јер је... желео да буде и да увек остане народски човек“. Стоимировић наглашава да је „мало ко знао историју породице Стојана Протића... Он је и у томе погледу био отмено дискретан“ (иако је записана у Милићевићевом *Поменику...*, стр. 347–349). Вид. Јовановић Стоимировић, Милан, „Стојан М. Протић“, *Силуете Старог Београда*, Београд 2008, стр. 392–393.

¹⁴² *Нови покрет*, 28. август/ 10. септембар 1906, стр. 3.

Светислав Симић (оснивач *Српског књижевног гласника*, дипломата)¹⁴³ изазвао на двобој другог народног посланика, Драгутина Пећића (министар правде 1905–1906): „г. Св. Симић, увређен речима г. Пећића, послао је г. Пећићу своје сведоке, од којих је један В. Вељковић,¹⁴⁴ да траже сатисфакцију оружјем“.¹⁴⁵ Често се пише о двобоју др Бошка Чолак-Антића, в. д. маршала двора (16/29. март 1905), у време када је актуелно било питање постављања новог краљевог секретара. *Правда* и *Политика* извештавају о овом двобоју (уредник *Политике*, Владислав Рибникар, рез. поручник, био је ожењен његовом сестром од стрица). У *Политци* је демантовано рањавање.¹⁴⁶

Политика обавештава о двобоју који се одржао на Бановом брду, изнад кафане Михајловац. Сабљама су се борили коњички потпоручник Константин (Коста) М. Кр. Ђорђевић (32. кл) и Александар (Аца) Ћирковић због увреде нанете на улици.¹⁴⁷ Како се преноси у чланку „Још један двобој“ (19. март/1. април

¹⁴³ Светислав Симић, дипломата, син Стојана Симића, окружног начелника у Ужицу, потомак је црногорског оборкнеза Симе Николајевића (и Бранко Лазаревић, дипломата, књижевник). Његови синови су Станоје Симић (дипломата, министар) и Владимир Симић, републиканци (ожењени кћерком и братаницом Јаше Продановића). Сестра Светислава Симића, Милица, била је удата за Љубомира Миљковића (његова мајка, удовица, удала се за удовца, сан. поручника Ђорђа Ђорђевића, оца др Владана Ђорђевића, председника владе, посланика). Њихова унука удала се за Светислава Сондермајера, сина Тадије Сондермајера.

¹⁴⁴ Др Војислав С. Вељковић, секретар краља Александра Обреновића (дао оставку због краљеве женидбе), један од оснивача *Српског књижевног гласника*, брат пуковника Јована Вељковића, будући министар финансија.

¹⁴⁵ „Народна скупштина (данашњи састанак)“, *Политика*, 12–25. фебруар 1905, стр. 3; „Двобој између г. Св. Симића и Пећића“, *Политика*, 16. фебруар – 1. март 1905, стр. 3; *Политика*, 13–26. фебруар 1905, стр. 2.

¹⁴⁶ Постоји и мишљење да овог двобоја није ни било. Према писању *Политике* и *Правде*, двобој између др Бошка Чолак-Антића, маршала двора, и Милана Павловића, одговорног уредника *Опозиције*, одржао се у 4 часа по подне на Бановом брду, код кафане Михаиловац. Према писању *Политике*, Чолак-Антићеви секунданци били су коњички мајор Бранко Јовановић (будући генерал, министар војни, Баба-Дудић) и Жив. Протић, инспектор Мин. народне привреде, а Павловићеви, бивши коњички потпоручници (противници завереника), Милан Ст. Дрндаревић (30. кл, завршио и Правни факултет, погинуо 1914) и Александар Тодоровић (32. кл.), касније пуковник (братанац министра унутрашњих дела, Велимира Тодоровића, унук пуковника Милоја Тодоровића, смедеревског окружног начелника, потомак кнеза Теодосија Марићевића из Орашца, праунук војводе Цинцар-Јанка). Присутни лекари били су сан. потпуковник Роман Сондермајер (Чолак-Антићев рођак, зет) и др Штрентг. Према новинском чланку, секунданци су се договорили да двобој буде на пиштоље (извесно зато што је Чолак-Антић био познат као спортиста и изузетан мачевалац), на растојању од 20 корака, и да се пуца једаред. Пиштољи за двобој припадају др Војиславу Вељковићу. Вид. „Прави двобој“, *Политика*, 17–30. март 1905, 2; „Двобој“, *Правда*, 18–31. март 1905, стр. 2. Др Бошко Чолак-Антић, брат је будућег дивизијског генерала Војина Чолак-Антића, син пуковника Илије Чолак-Антића, праунук крушевачког војводе Анте Симеонића (Чолак-Анте), капетана Јована Митровића Демира и старовлашког војводе и кнеза Максима Рашковића.

¹⁴⁷ Инцидент је детаљно описан у *Правди*, 20. март – 2. април 1905, стр. 2. Александар Аца Д. Ћирковић („трговац [подразумева се пословни човек] са Саве“), син Димитрија Ћирковића, био је индустријалац и бродовласник у Одеси.

1905), секунданци су били два поручника и два капетана, од којих су двојица будући генерали,¹⁴⁸ као и два лекара, а двобој се водио под следећим условом: „продужење борбе док један од противника не буде рањен“. Завршен је кад је потпоручник ранио свог противника изнад лакта, о чему је састављен протокол.¹⁴⁹ Двобоју су присуствовали комесар топчидерске полиције, В. Рамадановић и грађанство.¹⁵⁰ Коњички потпоручник Коста М. Кр. Ђорђевић (млађи брат арт. капетана Милана М. Кр. Ђорђевића, 31. кл) син је министра иностраних дела и правде, Михаила Кр. Ђорђевића.¹⁵¹ Био је познат као учесник коњичких трка, имао је „своју шталу пунокрвних грла, и нека од његових грла опште су позната у тркачком свету. На нашим тркама често је односио награду“. Коњички мајор Коста М. Кр. Ђорђевић је на челу свог ескадрона прешао (као претходница) цео Балкан, од Солуна и Битоља до Срема: „Он се нарочито истакао у борбама на Куманову и код Дојрана. Он је први ушао са својим ескадроном у Солун, чак пре него су и Грци стигли да заузму ту варош. Учествовао је у Битољској бици, а после тога упућен је с једним ескадроном у Арнаутлук, где је остао све до почетка српско-бугарског рата. И у овом рату он се одликовао, био рањен на Злетовској реци и добио златну медаљу за храброст. У аустријском рату учествовао је у бици на Церу, као командант 4. ескадрона 2. коњичког пука 'Цара Душана'. Приликом нашег похода у Срем, продро је дубоко у непријатељску позадину и запленио комору целе једне дивизије, ради чега је добио писмену похвалу команданта коњичке дивизије. При продирању у Срем, он је са својим ескадроном отишао даље на север него и једна наша јединица; при повлачењу опет, он је са својим ескадроном последњи прешао на десну обалу Саве. Због свог храброг држања био је предложен за Карађорђеву звезду са мачевима.“¹⁵² Погинуо је 22. новембра – 5. децембра 1914. године у борби код Слатине. Некролог у *Ратном дневнику*, који је издавао Ратни пресбирио Врховне команде

¹⁴⁸ Поручник Драгољуб Петровић, зет генерала Димитрија Цинцар-Марковића (секундант Кр. Ђорђевића) и Јосиф Костић (секундант Ђирковића).

¹⁴⁹ „Још један двобој“, *Политика*, 19. март – 1. април 1905, стр. 2.

¹⁵⁰ *Правда*, 20. март – 2. април 1905, стр. 2–3.

¹⁵¹ Коњички потпоручник Коста М. Кр. Ђорђевић је унук Милосава Р. Протића (кнежевског посланика у Петрограду, касационог судије), праунук велепоседника Јована М. Здравковића, сина војводе Ресавске кнежине Ђупријске нахије Милосава Здравковића Ресавца, унука кнеза Милије Здравковића (члана Правитељствујушћег совјета за Ђупријску нахију) и војводе Ресавске кнежине Стевана Синђелића. Отац потпоручника Кр. Ђорђевића, који је био посланик (амбасадор) у Француској, Михаило М. Кр. Ђорђевић, тешко је рањен у Паризу (жртва револуције пре револуције), када је један анархиста „гоњен мржњом против свакога који се издваја из реда 'понижених и увређених'“ упао у кафе с намером да убија господу: „Атентатор није познавао Ђорђевића. [...] Пао му је у очи чим је ушао у ресторан. Отменост Ђорђевићева бола му је очи. Крив што [...] је отмен – и зато не треба да живи.“ Вид. Лазаревић, Лука [бивши министар просвете, праунук кнеза Ранка Лазаревића, стрица војводе Луке Лазаревића, противник Мајског преврата], *Мали поменик*, стр. 109.

¹⁵² *Ратни дневник*, званични извештаји Ратног пресбирора, Крагујевац, 29. новембар 1914.

(чији шеф је био Слободан Јовановић), завршава се: „У личним односима пок. Коста био је потпун центлмен и једна од најомиљенијих личности у официрском кору.“¹⁵³

Када власник или уредник новина није хтео да открије име аутора спорног текста или да изађе на двобој уместо њега, официри су сматрали да су разрешени свих обзира.¹⁵⁴ Коњички потпоручник Михаило Жујовић (32. кл., синовац Јована Жујовића, министра иностраних дела, председника СКА), водник 4. ескадрона 1. коњичког пука „Обилића“¹⁵⁵ тражио је име писца чланка у којем се говорило о „некаквом разговору, што су га неки млади људи ’уфитиљених бркова’ водили преко неке тарабе с кћерима једног београдског генерала, које су биле дошле једној нишкој породици у госте“ (1904). Уредник *Нишког гласника* Ж. Радовановић није хтео да открије име писца чланка. Сутрадан је на нишкој пијаци дошло до обрачуна у којем су обојица рањена.¹⁵⁶ У то време било је дозвољено ношење оружја. У време прогона напредњака пуковник Милутин Гарашанин (завршио је познату војну школу у Мецу [Metz]),¹⁵⁷ бранећи своју кућу у Кнез Михаиловој улици 27 од напада руље, пуца са прозора у гомилу: „Напредњачко *Видело* писало је да је Гарашанин, са револвером у руци, а цигаретом у зубима, умео да својим противницима ’шалу одшали’.“¹⁵⁸ Слободан Јовановић закључује: „У ствари, пет метака за једну каменицу било је сувише, а и цигарета могла је изостати. Али Гарашанинова енергија увек је била таква, претерана и изазивачка.“¹⁵⁹

Власник *Штампе* Светолик Јакшић (из круга сарадника некадашњег листа *Ред*, брат Гргура Јакшића, историчара), одбио је да изађе на двобој „коњичком

¹⁵³ Исто. С правом можемо претпоставити да је оцену „потпун центлмен“ дао Слободан Јовановић, у чијем кругу пријатеља (Богдан Поповић и др.) то је била највећа могућа похвала.

¹⁵⁴ Уп. Дурасов, В., *Дуэльный Кодекс*, чл. 114–119. Током 19. века све је већи број новинара који морају да излазе на двобоје.

¹⁵⁵ Коњички потпоручник (будући пуковник), син је мајора Ђорђа Жујовића, братанац Јована Жујовића, геолога, председника Српске краљевске академије, министра иностраних дела, унук пуковника Младена Жујовића, државног саветника.

¹⁵⁶ АС, *Оцене активних потпоручника 1904*, стр. 404; „Скандал у Нишу“, *Политика*, 7–20. јун 1904, стр. 3. Треба имати у виду и колико су сложени и прецизним правилима одређени поступци женидбе официра (што су скандали могли да наруше). Вид. Бјелајац, Миле, „Женидбе официра српске и југословенске војске 1881–1941“, *Годишњак за друштвену историју*, 2, 1, 1995, стр. 19–38. Инцидент је изашао изван оквира законски допуштеног понашања.

¹⁵⁷ Милутину Гарашанину, сину Илије Гарашанина (кога је још кнез Милош поставио за пуковника и шефа регуларне војске), брат и син су били такође официри.

¹⁵⁸ Јовановић, Слободан, *Влада Милана Обреновића II*, СД 5. Уп. и сведочење кћерке Милутина Гарашанина Софије Гарашанин (према казивањима родитеља) у: Ђурић-Замоло, Дивна, „Једна типична зграда београдске чаршије са краја XIX века“, *Годишњак града Београда*, 15, 1968, стр. 285, напомена 38.

¹⁵⁹ Исто. У то време убијено је више десетина напредњака. После овог инцидента. Гарашанин је уградио тешку гвоздену капију која се могла откључати само изнутра.

потпоручнику Телесне гарде“ Милану Завађилу,¹⁶⁰ који је био увређен писањем *Штампе* да је у Народном позоришту у краљевој ложи самовољно сео у краљеву фотељу.¹⁶¹ Потпоручник Завађил је након тога у хотелу „Гранд“ пронашао Јакшића, који је седео у друштву неколико универзитетских професора и ударио га руком или камцијом (вероватно корбачем), што је иницирало тучу у коју су се укључили и други официри, од којих су неки извадили сабље (15–28. март 1904).¹⁶² Обрачун је изашао изван законски предвиђених граница, али у оцени официра наводи се да потпоручник Завађил није кажњаван.¹⁶³ Више од десет година раније Јаша Томић је у Новом Саду због питања породичне части изазвао на двобој Мишу Димитријевића, који је одбио двобој. Након тога, Томић је на железничкој станици убио Димитријевића наочиглед породице (23. децембар 1889. – 4. јануар 1890). Павла Маринковића (министра)¹⁶⁴ на двобој је изазвао Александар Ђорђевић, син Владана Ђорђевића (који је био изван земље) због увреде нанете оцу (сва тројица су резервни официри).¹⁶⁵ Пошто Павле Маринковић није прихватио позив, дошло је до уличног обрачуна, у којем је случајно рањен један радник.¹⁶⁶ *Правда* и *Политика* извештавају да су у редакцију *Правде* дошла „у поход“ (1905) два официра, тражећи сатисфакцију оружјем од власника новина Павла Маринковића, сматрајући га одговорним за један чланак о „неодговорним чиниоцима“ у држави (официрима завереницима из 1903).¹⁶⁷ Маринковићеви секунданти били су генерал (у пензији) Божидар

¹⁶⁰ Гардијски потпоручник (будући генералштабни пуковник) Милан Завађил (1882–1928), 32. кл, син је др Богослава Завађила, лекара (окружног физикаса), чешког порекла.

¹⁶¹ Гардијски потпоручник Завађил тврдио је да је кнез Павле тражио од њега да ту седне да би могао да му тумачи представу. Секунданци су били артиљеријски капетан Драг. Николајевић и пешадијски поручник М. Радовановић. Вид. *Политика*, 12. март 1904, стр. 2.

¹⁶² *Политика*, 15–28. март 1904, стр. 1, „Г. Јакшић и официри“ (16–29. март 1904), стр. 1.

¹⁶³ Претпостављени записује да је „у свим приликама примерена“ владања и понашања у служби и ван ње. АС, *Оцене активних потпоручника за 1904. годину*, стр. 46.

¹⁶⁴ Павле Маринковић, министар просвете и црквених послова, оснивач листова *Ред* и *Правда* (ожењен кћерком Милана Петронијевића, унуком Аврама Петронијевића и праукумом војвода Павла Цукића и Петра Николајевића Молера), син је Димитрија Маринковића, министра унутрашњих дела, председника Сената (Горњег дома) и брат др Војислава Маринковића, министра и председника владе (ожењеног кћерком Симе Лозанића).

¹⁶⁵ Син санитетског пуковника Владана Ђорђевића, рез. коњички потпоручник Александар Ђорђевић је након тога разрешен чина резервног официра. Његов брат рез. пешадијски поручник Милан Вл. Ђорђевић (адвокат) истакао се у борбама на Мердару и у Битољској бици, где је тешко рањен. Унук Владана Ђорђевића је капетан Јован Дероко (убијен 1941). Отац Владана Ђорђевића је санитетски поручник Ђорђе Ђорђевић, а мајка Марија Леко. Родослов породица Леко, Ангула и Радојловић (са местима и датумима рођења, али без других података) саставио је проф. др Марко Д. Леко, који ми је дао копије ових родослова.

¹⁶⁶ Антић, Антоније, *Успомене*; Јовановић Стоимировић, Милан, *Силуете старог Београда*, Београд 2008, стр. 346.

¹⁶⁷ Детаљан опис догађаја и записник протокола Маринковићевих секунданата и секунданата капетана Мирка Роговића (27. кл) и поручника Радивоја Филиповића (30. кл) вид. у: „Маринковић

Јанковић и Живојин Перић, професор Правног факултета, а секундант супротне стране завереници – капетан Петар Живковић (будући армијски генерал, председник владе) и мајор Драгутин Окановић (будући див. генерал). Живојин Перић је, као професор Правног факултета, заступао гледиште да власник листа не може бити одговоран за оно што у листу пише ни пред државним судом ни пред судом части.¹⁶⁸ Перић, који је принципијелан противник завереника, секундант је и Радоју Радојловићу, уреднику напредњачког *Видела*.¹⁶⁹ Потпуно прописан поступак изазивања на двобој (1908), активности опуномоћених сведока, односно секунданата, и текст „Протокола извињења“, који је објављен у новинама, уследио је након увреде коју је „приликом једног приватног разговора“ нанео краљев секретар Јован Ф. Христић¹⁷⁰ књижевнику, новинару и дипломати (бвш. вицеkonzул у Приштини), Браниславу Нушићу (кога су сматрали блиским влади генерала Цинцар-Марковића).¹⁷¹ У скупштини је разматрано питање одлазака официра у станове власника новина, пре свега листа *Опозиција*.¹⁷² Од легализације двобоја, према доступним подацима, није било смртних случајева у двобојима у Србији, или су добро прикривени (наводним самоубиством или изненадном болешћу).

Двобоји нису престајали ни у ратно време. Сачувано је пуномоћје за „капетана господина Александра Наумовића“ (40. кл. ВА), којим га резервни коњички поручник (водник београдског 4. коњичког пука „великог кнеза Константина Константиновича“)¹⁷³ Тадија Р. Сондермајер (17–30. јуна 1915), иначе брат од

и завереници“, *Правда*, 5/18. фебруар 1905, стр. 1–2, „Маринковић и официри“, *Правда* 8–18. фебруар 1905, стр. 1–2; „Двобој“, *Политика*, 5/18. фебруар 1905, стр. 2.

¹⁶⁸ До двобоја није дошло, јер су сведоци увређене стране сматрали да је објављивањем развоја догађаја око двобоја у *Правди* прекршен протокол о двобојима.

¹⁶⁹ Коњички потпоручник Петар Јовановић овлашћен од Управе Дунавског кола јахача тражио је (1906) од Радоја Радојловића (од београдских Радојловића, наследника Карађорђевог кћерке Стаменке удате за војводу Илију Чарапића), власника „Видела“, „задовољења због увреде, коју јој је „Видело“ у свом извештају са овогодишњих трка нанело“. Радојловић је за своје секунданте одредио Живојина Перића, професора универзитета и Душана Ђокића, судију првостепеног београдског суда, а потпоручник Јовановић мајора Љубу Костића и мајора у пензији Драгутина Окановића: „Г. Јовановићеви сведоци налазе да постоји увреда у инкриминисаном ставу, а сведоци г. Радојловића тврде да не постоје. Сутра ћемо донети опширан извештај, као и оба протокола“. Вид. *Нови покрет* (11–24. мај 1906), стр. 2.

¹⁷⁰ Јован Ф. Христић је син Филипа Христића (штићеник митрополита Мелентија, син бимбаше Христе Ђорђевића, чији брат бимбаша Величко је родоначелник београдских Величковића), председника владе, посланика на страни (Хаџи-Томини). Христић и Нушић се одавно познају из Министарства иностраних дела, где су заједно радили још двадесетих година 20. века.

¹⁷¹ „Афера Нушић – Христић“, *Политика*, 1/14. октобар 1908, стр. 1–2.

¹⁷² Вид. „Официрско питање пред Скупштином“, *Политика*, 6–19. фебруар 1905, стр. 2.

¹⁷³ У истом пуку је коњички поручник био Светислав Хођера, који је касније био секундант Т. Сондермајеру. Списак активних официра 4. коњичког пука у којем су водници били Сондермајерови секундант Наумовић и Мајсторовић вид. у: *Распоред официра и војних чиновника за 1914. год*, Београд 1914, стр. 196–197.

тетке,¹⁷⁴ писмено обавештава о инциденту и овлашћује да преговара о условима извињења или двобоја: „17. тек. месеца ујутро капетан г. Дим. Вучићевић нанео ми је увреду, ударивши ме песницом по глави. Пошто сам мишљења, да никакви разлози не могу оправдати овакву увреду, то Вас молим, да ме заступате у овом спору. Моји су услови ови: 1) или да ми се капетан г. Дим. Вучићевић извини пред мојим и његовим сведоцима, или 2) да ми да задовољења путем оружја. (17. јуни 1915. год, Н. Ацибеговац)“.¹⁷⁵ Истоветним текстом и на истом листу папира Сондермајер је дао пуномоћје и капетану (будућем дивизијском генералу) Жарку П. Мајсторовићу (40 кл. ВА).¹⁷⁶ Не знамо како се спор завршио. Три месеца касније, секундант, коњички капетан 2. кл. Александар Наумовић погинуо је у борбама на Дреновој глави (12–25. октобра 1915).¹⁷⁷ Сондермајер је из коњице прешао у ратно ваздухопловство. Борио се на Западном фронту, на француском ратишту, у познатој ловачкој ескадрили „Роде“ (escadron de chasse 01-002 „Cigognes“).¹⁷⁸ Познат је његов двобој са Милошем Црњанским (1926).

¹⁷⁴ Тадија Р. Сондермајер (1892) започео је студије архитектуре на Техничком факултету у Хајделбергу. Пошто је избио Први балкански рат, напустио је студије и пријавио се као добровољац у војску, где је прво био у коњици (до 1916), а потом у ваздухопловству на Солунском и Западном фронту. Ваздухопловни пуковник, пилот ловац Тадија Сондермајер син је сан. пуковника, хирурга, др Романа Ф. Сондермајера (пољско-немачког порекла из Буковине) и Станиславе Ђурић, унук генерала Димитрија Ђурића и праунук др Димитрија Матића, министра правде и просвете, председника Народне скупштине, професора на Великој школи. Потпуковник Тадија Сондермајер био је ожењен кћерком санитетског генерала др Михаила Петровића, хирурга, професора Медицинског факултета (и сестре Љубе Михаиловића, конзула и посланика).

¹⁷⁵ Заоставштина Тадије Сондермајера (ЗТС), ппоручник Т. Сондермајер капетану Александру Наумовићу (Нови Ацибеговац, 17–30. јун 1915). Нови Ацибеговац је данашње Ново Село (код Велике Планае). Постоји и Фонд Тадије Сондермајера у Музеју ваздухопловства. За документе из заоставштине Тадије Сондермајера захваљујем госпођи Заги Сондермајер.

¹⁷⁶ Дивизијски генерал Жарко Мајсторовић (од азањских Мајсторовића) (4. коњички пук). Вид. *Споменица седамдесетпогодишњице Војне академија 1850–1925*, Београд 1925, стр. 1. (у даљем тексту: *Споменица*), стр. 310; Вјелажас, М., *Generali*, стр. 200.

¹⁷⁷ Коњички капетан Александар Наумовић је праунук Наума Крнара (Београђанин родом из Москопоља), Карађорђевог секретара који је убијен заједно са вождом у Радовањском лугу 1817. године, и праунук крушевачког војводе Чолак-Анте Симеоновића. Син је генералштабног потпуковника Михаила Наумовића, краљевог ађутанта (који је грешком убијен 29. маја – 11. јуна 1903), унук коњичког пуковника Јована Наумовића, кнежевог ађутанта. Наумовић и Сондермајер имају заједничког деду (по мајкама), генерала Димитрија Ђурића, и прадеду, др Димитрија Матића министра просвете. Наумовићи су у двоструком сродству са Чолак-Антићима. Млађи брат поручника Александра Наумовића, пешадијски потпоручник Боривоје Наумовић (46. кл. ВА) погинуо је година дана после њега (6–19. септембар 1916) код Зборског на Солунском фронту, а трећи брат Миливоје Наумовић имао је више тешких рана у борбама у саставу четника војводе Вука. Вид. *Споменица*, стр. 192, стр. 199.

¹⁷⁸ Jon Guttman, *Groupe de Combat 12, 'les Cigognes': France's Ace Fighter Group in World War I*, Oxford 2004, стр. 70, 104.

***

Токвил (Alexis Clérel, vicomte de Tocqueville) има важан увид у погледу истраживања прошлости. Често мање позната и слабија дела, те мање познате теме од општих и добро познатих тема, могу више да допринесу разумевању правих инстинкта свога времена.¹⁷⁹ Тема двобоја нам је, у ствари, послужила да из једног веома посебног угла стекнемо јасан увид у свет који више не постоји.¹⁸⁰ Увек се знало да двобој није морално оправдан, јер, како наглашава владика Николај Велимировић, живот може да изгуби и невина особа.¹⁸¹ Зато владари који не воле да се њихови потчињени убијају покушавају да правилима подведу под контролу праксу двобоја. Тема двобоја премашује своје оквире, јер нам даје слику друштва Кнежевине и Краљевине Србије, које представља затворену историјску целину. Више друштво Србије се по традицијама, пореклу, наслеђу, инкорпорираниости у официрски сталеж, образовању и великом броју обичаја, уклапа у слику друштва из доба монархија. Не треба заборавити да је код нас у доба монархије краљ био средиште политичке власти (готово све време), а не први министар.¹⁸² Избегавајући замке дубоко укоренењених историографских предрасуда, треба сагледати друштво у свом времену и у схватању људи тога времена. Теорија економског монизма мало шта може да објасни о друштвеној групи у којој се излагањем смртној опасности (у рату, а и у двобоју) показује презир према слабостима, кад се на коцку не ставља само угодност и имовина, већ и сам живот. То је за буржоазију (грађанство) несхватљива ирационалност равна коцкању. Можемо видети да су виши друштвени редови били за двобој, док средњи слојеви (сеоски поседници и грађанство) нису. Пошто, за разлику од цивилног господства „робе“ (службеног одела), господство „мача“ није било толико вично перу, а и кодекси понашања нису допуштали да се превише говори о себи, официрски кор је остао „изнутра“ непознат, иако је био на највишем месту у држави. Револуционарне власти су официрски кор сматрале за првог непријатеља (само срце државне традиције, континуитета и наслеђа), што је било пресудно да после рата цео овај свет нестане и са мапе наше историографије.

¹⁷⁹ [Clérel, vicomte de] Tocqueville, Alexis, *L'ancien régime et la Révolution*, Paris 1866, стр. III и даље.

¹⁸⁰ После рата и револуције (марксистичког обраћање друштва наопачке), преживели припадници овог света (мете диктатуре пролетаријата), сенке су предратних људи, а потом сенке сенки. Иако се мало шта од поузданих података могло добити у усменој традицији, могла се осетити атмосфера старог света. Емиграција је посебна тема. Најбољи непосредни увид у стари свет дају приватна писма, па и песме. Драгоцено је писмо поручника Војислава Гарашанина, сина пуковника Милутина Гарашанина и унука Илије Гарашанина, упућено рођаку Радоју Радојловићу. Вид. *Политика*, 26. јун 1928, стр. 7.

¹⁸¹ Велимировић, Н., *Вера светих*.

¹⁸² После рата неоправдано је замерано Слободану Јовановићу што периоде историје обележава насловима *Влада Милана Обреновића* или *Влада Александра Обреновића*.

Summary

Boris Milosavljević, PhD.

The duel in Serbia. Historical, social, legal, political and moral aspects

The practice of wartime duelling (single combat, champion warfare) dies away in the first half of the nineteenth century, only to re-emerge, in a new and distinctive form in the World War I aerial combat. The paper shows that the wartime duel and the peacetime duel of honour (duel du point d'honneur) have the same structure. The paper points to the arguments for and against the legalization of duels discussed by the Serbian National Assembly (1899), and to the political background of the duels fought during the tension caused by the "conspiracy issue" (from 1903). Duelling was typically practised by members of the officer corps, but was not restricted to the military: in Serbia, as in other European monarchies, both active and reserve commissioned officers were high state officials. Providing an insight into the notions of the duel and the ways and circumstances in which some duels were fought in Serbia at the time, the paper offers a little-known perspective on the upper classes and their customs and values.